

ISTRAŽIVANJA NA RTU SOLINE U PRIVLACI KOD ZADRA

Jure ŠUĆUR

Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju

Zadar, Hrvatska

Mate MUSTAĆ

Zadar, Hrvatska

UDK: 902.2(497.5 Privlaka)

DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/9xn31crooy>

Izvorni znanstveni rad

Prihvaćeno: 16. kolovoza 2018.

Arheološka istraživanja provedena 2016. godine na rtu Soline na krajnjem sjeverozapadu Privlake dovela su novih spoznaja o crkvi sv. Kristofora i srednjovjekovnim solanama na prostoru Privlačkog gaza. Istraživanjima je utvrđeno kako objekt na rtu Soline ne predstavlja crkvu sv. Kristofora kako se dosada navodilo u literaturi, već se radi o skladištu srednjovjekovne solane čiji se ostatci nalaze pod morem uz obale rta. Crkva koja se spominje u razvijenom i kasnom srednjem vijeku ubicirana je na sjevernom dijelu otočića Školjić, a u sklopu razmatranja navedenog prostora multidisciplinarni pristup pridonio je spoznajama o promjenama krajolika od srednjeg vijeka do danas.

Cljučne riječi: Privlaka, Gaz, rt Soline, crkva sv. Kristofora, srednjovjekovne solane, skladište soli.

UVOD

Općina Privlaka nalazi se sjeverozapadno od Zadra i Nina kao krajnji kopneni dio Ravnih kotara. Radi se o jednoj od antiklinala koja se prema sjeverozapadu nastavlja u vidu otoka Vira. Privlaku sa sjeveroistočne strane omeđuje Ninski zaljev, s jugozapadne Zadarski kanal, odnosno njegov produžetak Virsko more, a između njezine niske sjeverozapadne obale i otoka Vira nalazi se plitki morski prolaz Gaz (Privlački gaz). Po sredini te sjeverozapadne obale u plitki prostor Gaza pruža se, poput malog poluotoka, niski rt Soline,¹ koji sa zapadne i sjeverozapadne strane zatvara uvalu Supetar. Na sjeveroistočnom dijelu Gaza, po sredini prolaza, nalazi se manji otok koji se naziva Školjić ili Virić (Slika 1).

Na temelju pisanih povijesnih izvora, kartografskih i katastarskih prikaza i arheološkog rekognosciranja Zdenko Brusić je 1973. godine objavio prvu arheološku topografiju Privlake. Brusić je tada, na temelju analize izvora koji spominju crkvu, ostatke zidova pronađene na rtu Soline pripisao ostacima crkve sv. Kristofora.² Općina Privlaka je u sklopu brige za kulturnu baštinu

¹ Na pojedinim kartama rt je označen toponimom rt Gaz, npr. Hrvatska osnovna karta 1:5000, Geoport, posjećeno 20. 4. 2018., <http://geoport.dgu.hr>.

² Zdenko BRUSIĆ, Privlaka kod Zadra, arheološko-topografski podaci, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 20, Zadar, 1973., 435 – 436.

odlučila financirati istraživanja i prezentaciju te crkve. Arheološko istraživanje provedeno je tijekom 2016. godine od strane Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru, a u ovom su radu prezentirani rezultati tog istraživanja, kao i multidisciplinarna razmatranja promatranog prostora.³

PRETHODNE POVIJESNE I ARHEOLOŠKE SPOZNAJE

Povijesne izvore vezane uz crkvu sv. Kristofora i prostor na kojem se nalazila razmotrit ćemo nešto kasnije, ali u sklopu razmatranja prethodnih istraživanja ovog prostora važno je dotaknuti se dijela povijesnih izvora, u prvom redu apostolskih vizitacija.

Prva apostolska vizitacija kojom se nakon Tridentskog koncila provjeravala provedba reformi u mletačkoj Dalmaciji provedena je 1579. godine. Vizitaciju je proveo veronski biskup Agostino Valier, a djelomično njegov *vizitator foraneus*, no u izvještaju se crkva sv. Kristofora ne spominje.⁴

Druga vizitacija uslijedila je 1603. godine i proveo ju je biskup Vicenze Michele Priuli. On spominje crkvu sv. Kristofora, ali navodi kako nije poznato gdje se nalazi, ali da je postojala u predjelu Nina, pokraj puta koji vodi prema Viru, na morskoj obali – „erat pertinentiis Nonae in viam versus Pontaduram ad litus maris“.⁵

³ U radu ćemo se ograničiti na nove spoznaje i na prostor Gaza. Za cjelokupni prostor Privlake upućujemo na sljedeće radove: Z. BRUSIĆ, Privlaka kod Zadra, 419 – 445 (nezaobilazni rad za arheološku i toponomističku baštinu); Darinko MUSTAĆ, Kameno doba u Privlaci, *Privlaka*, Zagreb, 2000., 41 – 45; Zdenko BRUSIĆ, Privlački počeci, *Privlaka*, Zagreb, 2000., 47 – 69 (pregled povijesti i arheoloških ostataka do ranog srednjeg vijeka); Josip KOLANOVIĆ, Privlaka u srednjem vijeku, *Privlaka*, Zagreb, 2000., 81 – 98 (srednjovjekovna i novovjekovna povijest i gospodarstvo na osnovi pisanih izvora); Martina DUBOLNIĆ GLAVAN, *Civitas Aenona. Primjer romanizacije liburnske općine*, doktorski rad, Sv. 1 – 2, Zadar, 2015. Za već objavljene arheološke nalaze s prostora Gaza i okolice upućujemo dodatno na sljedeću literaturu: Zdenko VINSKI, O prethistorijskim zlatnim nalazima u Jugoslaviji, *Arheološki radovi i rasprave*, 1, Zagreb, 1959., 209 – 213, T. I, II. (zlatni nalaz iz ranog brončanog doba); Brunislav MARIJANOVIĆ, Škornica, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3, 2006, Zagreb, 2007., 342 – 345 (istraživanje tumula Škornica); Jure ŠUČUR, *Ukapanje u prapovijesnim tumulima od kasne antike do novog vijeka na prostoru između Zrmanje i Neretve*, Sv. 1 – 2., Doktorski rad, Zadar, 2015., 6 – 13 (kasnoantička nekropola uz i na tumulu Škornica).

⁴ Amos-Rube FILIPI, Ninske crkve u dokumentima iz godine 1579. i 1603., *Povijest grada Nina, Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 16 – 17, Zadar, 1969., 549 – 555; Šime PERINČIĆ, Prilog istraživanju apostolskih vizita Agostina Valiera u dalmatinskim i istarskim biskupijama, *Povijesni prilozi*, sv. 17, 1998., Zagreb, 1999., 157 – 176.

⁵ A.-R. FILIPI, Ninske crkve, 570; Ivan MUSTAĆ, Stare crkve u Privlaci, *Privlaka*, Zagreb, 2000., 103.

U dokumentima koje je u 17. st. skupio ninski biskup Francisco de Grassis (1634. – 1677., biskup 1667. – 1677.) navodi se kako se crkva nalazila izvan Nina – „fuori della citta di Nona“.⁶

Zadarski povjesničar Carlo Federico Bianchi smješta crkvu u Nin, ali vjerojatno je riječ o pogrešci.⁷

Iz svega navedenog, jasno je kako položaj crkve sv. Kristofora nije bio poznat, a u starijoj se literaturi ubicirala u okolicu Nina ili u sam Nin, dok je konkretnu ubikaciju ponudio Zdenko Brusić. U već spomenutom radu Brusić je ostatke zidova na rtu Soline protumačio kao ostatke crkve sv. Kristofora. Navedeni položaj odgovarao je bitnim karakteristikama iz očuvanih povijesnih dokumenata – ostatci su bili na obali mora, pored solana i „uz put“ koji je iz Nina vodio prema Viru.⁸

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA 2016. GODINE

Tijek arheoloških istraživanja

Arheološka istraživanja objekta na rtu Soline izveo je Odjel za arheologiju Sveučilišta u Zadru tijekom svibnja i lipnja 2016. godine s ciljem definicije, konzervacije i prezentacije očuvanih ostataka pretpostavljene crkve sv. Kristofora (Slika 2).⁹ Prije početka istraživanja samo se za pravilni nanos kamena uz jugoistočnu obalu rta moglo sa sigurnošću tvrditi kako se radi o ostacima zidanog objekta. Na jugozapadnom dijelu objekta u površinskom sloju bili su uočljivi pročelni i dva bočna zida vezana žbukom (Slika 3), dok su se na većem,

⁶ A.-R. FILIPI, Ninske crkve, 579; I. MUSTAĆ, Stare crkve u Privlaci, *Privlaka*, Zagreb, 2000., 103; O zborniku isprava koje je sakupio biskup de Grassis, njegovu životu, kao i pobudama, najiscrpnije je pisao Josip KOLANOVIĆ, Zbornik ninskih isprava od XIII do XVII stoljeća, *Povijest grada Nina = Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 16-17, Zadar, 1969., 485 – 528.

⁷ Carlo Federico BIANCHI, *Zara Cristiana*, Volume II, Zara, 1880.

⁸ Z. BRUŠIĆ, Privlaka kod Zadra, 435 – 436.

⁹ Istraživanja su izvršena od 9. svibnja do 10. lipnja 2016. godine pod vodstvom dr. sc. Jure Šućura. Dio stručnih, kao i fizičke radove, izvršili su studenti arheologije Sveučilišta u Zadru: Dario Brajković, Marko Matešić, Petra Nikolić, Ivan Višnjić, Ivan Klarić, Filip Vukres, Tomislav Ivančić, Zrinka Vekić, Leona Mišić, Marko Gašić te diplomirani arheolozi Filipa Jurković Pešić i Renato Babić. Konzervatorski nadzor vršio je Ivan Matković, djelatnik Konzervatorskog ureda u Zadru Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Istraživanja je financirala Općina Privlaka. Konzervaciju jugozapadnog dijela izvela je tvrtka Travej d.o.o. 2017. godine sredstvima Ministarstva kulture i Općine Privlaka. Dokumentacija (fotografiranje i geodetsko snimanje) pojedinih objekata izvršena je tijekom 2016. i 2017. godine i u tim su radovima, osim autora, sudjelovali Renato Babić, Dario Brajković, Marica Milić i Ivana Knežević.

sjeveroistočnom dijelu mogle pretpostaviti zidane konstrukcije samo na osnovi kamenog nanosa. Upravo su zidovi koji su se uočavali na jugozapadnom dijelu protumačeni kao ostatci crkve, dok je nanos protumačen kao „još neke prostorije iza apside“.¹⁰

Istraživanja su započela dokumentiranjem zatečenog stanja i uklanjanjem vegetacije na jugozapadnom dijelu objekta. Iskop se odvijao od pročelja objekta prema sjeveroistoku u skladu sa stratigrafskom situacijom. Najviša debljina slojeva zabilježena je uz zidove, posebno s vanjske strane sjeverozapadnog zida, a zatim i u unutrašnjosti objekta, što je razumljivo jer je riječ o urušnim dijelovima tih zidova. S vanjske strane jugoistočnog zida, uz obalu mora, u nižem sloju definiran je suhozidni podzid. Zatim je uslijedilo iskopavanje na prostoru gdje se očekivala apsida crkve, no njezini tragovi nisu uočeni. Na kraju sjeverozapadnog bočnog zida postoji proširenje kamena vezanog žbukom, ali na suprotnom bočnom zidu nema takvih ostataka. Također, po sredini objekta sve do najniže razine nisu uočeni nikakvi ostatci koji bi sugerirali postojanje apside. Na oba bočna zida vezana žbukom nastavlja se suhozidna konstrukcija, bitno veće širine.

S obzirom na situaciju smatralo se kako je potrebno istražiti cijeli objekt te je iskopavanje nastavljeno prema sjeveroistoku, kako bi se u potpunosti definirao objekt čiji se veći sjeveroistočni dio skrivao pod nanosom sitnog i malog kamena.

Istraživanje nižih slojeva s vremena na vrijeme bilo je otežano zbog razine plime, ali objekt se definirao prostorno u cijelosti, a dubinski do razine podnice u jugozapadnom dijelu odnosno naboja kamena na mjestima gdje podnica nije očuvana.

U trenutku kada je postalo jasno kako se vjerojatno ne radi o ostacima crkve sv. Kristofora počele su se razmatrati druge lokacije koje bi odgovarale podacima iz povijesnih izvora. Kao najizglednija lokacija nametnuo se otočić Školjić, oko 600 m sjeveroistočno od rta Soline, pa je izvršeno zračno snimanje otočića i cijele obalne linije ovog dijela Privlačkog poluotoka. Na samom otočiću uočeni su tragovi nekoliko objekata, koji su zatim provjereni na samom terenu.

Istraženi objekt

Arheološkim istraživanjima definiran je pravokutni objekt vanjskih dimenzija 26,5 x 8,5 m, ukupne unutrašnje površine oko 111 m². Uočljive su najmanje dvije faze jer dva dijela objekta pokazuju izrazito različite građevne karakteristike (Slika 4).

¹⁰ Z. BRUŠIĆ, Privlaka kod Zadra, 436.

Manji, jugozapadni dio građen je priklesanim kamenom obilno vezanim bijelom vapnenom žbukom (Slika 9, A), a slagan je u pravilnim horizontalnim redovima. U zatečenom stanju, na vanjskom licu žbuka je obilnija pa redovi nisu uvijek lako uočljivi (Slika 5), dok je na unutrašnjem licu žbuka manje očuvana. Središnji dio ispunjen je različitim kamenom u obilnoj vapnenoj žbuci. Konstrukcija je iznimno čvrsta unatoč izloženosti djelovanju mora i atmosferskim prilikama.

Zidovi ovog dijela debljine su od 95 do 107 cm, a zatvaraju površinu od oko 41,5 m². Sjeverozapadni zid dug je s vanjske strane 9,07 m, a s unutrašnje 7,37 m, i njegovo vanjsko lice najviše je očuvan dio objekta. Na tom se licu na dva mjesta nalaze ostatci žbuke i kamena (Slika 9, f), ali nedovoljno očuvani da bi se protumačilo o čemu se radi. Jugoistočni je zid dug 8,66 m s vanjske, a 7,63 m s unutrašnje strane. Ovaj se zid od ostalih razlikuje i po tome što mu vanjsko lice nije vertikalno već ga odlikuje pokos (*scarpa*) (Slika 6). Na razini temelja ovaj zid nastavlja se prema jugozapadu u dužini od 0,85 m, istovjetne širine (0,97 – 1,04 m) i vjerojatno predstavlja dužinu prvotne zamisli od koje se odustalo tijekom gradnje neznatno skraćujući na taj način ovaj dio objekta (Slika 7, Slika 9, e). Jugozapadni, pročelni zid dug je 7,28 m s vanjske, a 5,46 m s unutrašnje strane. Po sredini zida očuvan je otvor gdje su se nalazila vrata (Slika 9, c). Otvor je ljevkastog oblika, širine 1,42 m s vanjske (ako zanemarimo jedan kamen koji se nije očuvao), a 1,92 m s unutrašnje strane.

Veći, sjeveroistočni dio, građen je suhozidnom tehnikom (Slika 9, B). Vanjsko i unutrašnje lice zida čine ravne plohe velikog i srednje velikog kamena, slaganog bez pravilnosti, dok je sredina ispunjena brojnim sitnim i malim kamenom. Na unutrašnjem licu suhozida očuvani su na pojedinim dijelovima tragovi žbuke (Slika 8). S obzirom na mjesto i količinu žbuke, čini se kako su fuge na unutrašnjem licu suhozidnog objekta bile prekrivene žbukom.

Zidovi ovog dijela debljine su od 185 do 225 cm, a zatvaraju površinu od oko 65 m² (uključujući pregradni zid, bez ulaznog prostora). Sjeverozapadni zid dug je s vanjske strane 13,5 m, a s unutrašnje 13,7 m. Jugoistočni je zid dug 16,78 m s vanjske, a 15,83 m s unutrašnje strane. Sjeveroistočni zid dug je 8,55 m s vanjske, a 6,27 m s unutrašnje strane. Na više faza ukazuje i ulaz na sjevernom uglu objekta (Slika 9, j), na rubu njegova sjeverozapadnog zida. Naime, vidljivo je kako je ulaz u jednom trenutku bio zazidan, također suhozidnom tehnikom. Širina ulaza je oko 1,6 m.

Objekt se pruža u smjeru jugozapad – sjeveroistok (otklon od 33° od smjera sjever – jug), prateći na taj način orijentaciju obale na rtu (Slika 9).

Tragovi žbukane podnice očuvani su samo u jugozapadnom dijelu objekta pa možemo pretpostaviti kako pod sjeveroistočnog dijela nije bio izveden na taj način (Slika 9, d). Podnica se očuvala samo mjestimično, i to uz oba bočna zida (Slika 10). Veći dijelovi očuvani su uz sjeverozapadni zid, do 77 cm širine, dok je uz jugoistočni zid mjestimično očuvana do 27 cm širine. Veći dio unutrašnjosti prekriva srednje velik kamen, čvrsto i gusto nabijen u zemlji koji vjerojatno predstavlja naboj pripremljen za postavljenje podnice (Slika 10).

Količina kamena u slojevima unutar sjeveroistočnog dijela objekta bila je osjetno veća, ali se uspjelo uočiti jedan pregradni zid (Slika 9, i; Slika 11). Pregradni zid širine oko 110 cm građen je suhozidnom tehnikom. Njegov jugoistočni dio očuvao se u visini dva sloja kamena, dok je sjeverozapadni lošije očuvan pa nije siguran njegov potpuni opseg. U svakom slučaju, s obzirom na odnos s vanjskim zidom objekta, ovaj pregradni zid naknadno je dodan, ali se ne može sa sigurnošću zaključiti je li pregrađivao objekt u cijelosti te je li imao više faza. Također, nije isključeno da su postojale dodatne pregrade koje u nanosu kamena nisu mogle biti uočene ili su razgrađene dok je objekt još bio u funkciji.

Pokretni arheološki nalazi

Pokretni nalazi pronađeni prilikom arheoloških istraživanja nisu mnogobrojni. Pronađena su ukupno 144 ulomka keramičkih posuda,¹¹ četiri ulomka životinjskih kostiju,¹² četiri ulomka stakla, jedan nedefinirani komad željeza, školjke te ulomak tankog pravokutnog brusa (Slika 13, f).

Iako je površinom veći, na prostoru sjeveroistočnog dijela pronađeno je samo 17 % keramičkih ulomaka, dok je ostatak pronađen unutar ili oko jugozapadnog dijela. Ulomci keramičkih posuda najvećim su dijelom nađeni u sloju iznad naboja podnice jugozapadnog dijela objekta (56 %, SJ 26), a slijedi sloj urušenja s vanjske strane jugoistočnog zida (20 %, SJ 5).

Najveći dio keramičkih ulomaka pripada srednjem vijeku (84 %), a manji dio antičkom vremenu (10 %) ili ih nije bilo moguće kronološki odrediti (6 %).

Nalazi antičke keramike nisu uže databilni. Radi se o nekoliko ulomaka stijenki amfora te tri jako istrošena ulomka manjih posuda i dijelovima tegula. Ovi nalazi vjerojatno potječu s obližnjeg položaja rimskog gospodarskog sklopa,

¹¹ Nakon analize pojedini su ulomci spojeni te se sada radi o 136 ulomaka keramičkih posuda, no svakako je broj posuda s obzirom na mjesta nalaza i očuvanost ulomaka osjetno manji. Statistika je izvršena s obzirom na prvotni broj ulomaka i služi samo kao ilustracija relativnih odnosa među pojedinim kategorijama.

¹² Cijeli prostor rta Soline, posebno od istraženog objekta prema sjeveroistoku, služi kao stanište na kojem galebovi svijaju gnijezda, pa brojne ptičje kosti koje su nalazene na površini nisu skupljane.

a pronađeni su pred pročeljem objekta uz jugozapadni kut te u suhozidnoj pregradnji vrata na krajnjem sjeveru objekta, dok su u suhozidnom dijelu na dnu iskopa pronađena dva ulomka iste tegule.

Dio ulomaka pripada gruboj kuhinjskoj keramici koja nije uže databilna, ali se s obzirom na stratigrafski položaj i nalaze uz databilnije ulomke keramike može reći kako pripada kasnom srednjem vijeku (Slika 12, a).

Keramički ulomci većinom pripadaju glaziranim posudama koje se može datirati u kasni srednji vijek, a po broju ulomaka prevladava *invetriata* i engobirana keramika. Brojni su sitni ulomci o kojima zbog veličine ulomaka nije moguće ništa više reći osim odrediti kojoj vrsti keramičkih posuda pripadaju. U daljnjem razmatranju ograničit ćemo se samo na posude koje nam mogu dati više spoznaja, u prvom redu o vremenu funkcioniranja objekta.

Najranije se može datirati ulomak zdjelice koji pripada neukrašenoj *invetriati*, odnosno glaziranoj keramici prekrivenoj olovnom caklinom (Slika 12, b). Radi se o stijenci središnjeg dijela posude od crveno pečene gline s očuvanim plastičnim rebrom. Smeđa glazura javlja se u unutrašnjosti posude, a s vanjske strane do rebra. Ovakve posude nastaju u venetskim radionicama u 14. i početkom 15. stoljeća.¹³

Invetriata keramici pripadaju i ulomci kuhinjskih lonaca pronađenih na više mjesta. Petnaest ulomaka pronađeno je uz vanjsku stranu jugoistočnog zida jugozapadnog dijela objekta, a dva ulomka unutar objekta (Slika 12, c). Radi se o posudama namijenjenima čuvanju i pripremi hrane, tankih čvrstih stijenci, a većina ulomaka glazirana je samo s unutrašnje strane. Prijelaz ovih lonaca s neglaziranih na glazirane oblike datira se na kraj 14. i početak 15. stoljeća pa je to najranije vrijeme iz kojeg potječu ovi ulomci, no ovo se posude izrađuje i do 18. stoljeća. Pronađeni ulomci pripadaju manjim loncima koji se mogu datirati u 15. i 16. stoljeće, dok se jedan neglazirani ulomak može datirati i u 14. stoljeće (Slika 12, d).¹⁴

Zanimljivi su ulomci *invetriate* ukrašene višebojnom glazurom. Radi se o tzv. dvobojnoj uronjenoj ili *a doppio bagno* keramici kod koje je uobičajeno da se posude uranjanju u dvije različito bojane glazure. Na području južne Apulije datira se u kasno 14. i 15. stoljeće.¹⁵ Novije nalaze s području Otranta i Salenta, datirane u 15. stoljeće, karakterizira dvobojna glazura samo s unutrašnje strane

¹³ Karla GUSAR, Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika na širem zadarskom području, doktorski rad, Zadar, 2010., 34 – 35.

¹⁴ K. GUSAR, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika*, 37 – 40.

¹⁵ Helga ZGLAV-MARTINAC, *Ulomak do ulomka... Prilog proučavanju keramike XIII.–XVIII. stoljeća iz Dioklecijanove palače u Splitu*, Split, 2004., 35 – 37, 58 – 59.

kod otvorenih formi, što znači da se efekt dvobojnosti nije postigao uranjanjem.¹⁶ Sličan nalaz zabilježen je na obližnjem Viru, u uvali Srpljica.¹⁷ Ulomci *a doppio bagno* keramike dobivene uranjanjem pronađeni su na istočnojadranskoj obali u Splitu¹⁸ i u Starom Baru.¹⁹

Ulomci su na Solinama pronađeni unutar tri različite stratigrafske jedinice, ali su svi nalazi (ukupno 16 ulomaka) nađeni s vanjske istočne strane jugozapadnog dijela objekta. Četiri ulomka bilo je moguće spojiti dobivajući na taj način dio donjeg dijela zdjelice (Slika 12, e). Za razliku od navedenih primjera, ovdje se glazura nalazi samo na vanjskoj strani posude, dok je unutrašnjost bez glazure. Glazura je zelene, tamnozeleno-smeđe ili žute boje. Sudeći po ostalim ulomcima, gdje se izdvajaju još dva ulomka koja tvore dio dna posude (Slika 12, f), može se reći kako se radi o najmanje dvije posude ovog tipa keramike.

Druga velika skupina glazirane keramike jest engobirana kod koje se sloj svijetle gline – engobe – nanosi kao podloga za glazuru ili drugo ukrašavanje. Među sitnim ulomcima vjerojatno se kriju dijelovi neukrašenih engobiranih posuda (npr. neukrašeni izljev vrča, Slika 13, a), a na pojedinim ulomcima vidljivo je kako se radi i o oslikanim posudama, kao i onima s graviranim ukrasom. Najveći broj ulomaka pripada vrčevima, a kod oslikanih ulomaka vidljiva je dekoracija vodoravnih i valovitih linija smeđe i zelene boje (Slika 13, b). Slični primjerci već su zabilježeni na zadarskom području. Nalazi se mogu smjestiti u 15. ili 16. st., a proizvod su radionica Emilie Romagne ili Veneta.²⁰

Primjeri s graviranim ukrasom pronađeni na Solinama nisu raniji od kraja 15. stoljeća. Radi se o ulomku oboda tanjura koji s vanjske strane ispod oboda ima naglašeno još jedno rebro. Ispod otvora tanjura nalazi se gravirani ukras kosih linija postavljenih na koncentričnu kružnicu. Gravirani ukras dopunjen je oker i zelenom bojom (Slika 13, c). Ulomak vjerojatno pripada kraju 15. ili 16. stoljeću, a potječe iz sjeverne ili sjeveroistočne Italije.²¹ Dva ulomka zdjelica s loše očuvanom dekoracijom uz gravirani ukras imaju tragove oker smeđe i zelene boje u unutrašnjosti. Ulomci vjerojatno pripadaju istom vremenu.

¹⁶ Paola TAGLIENTE, La ceramica invetriata policroma nel basso Salento, *La ceramica invetriata tardomedievale dell'Italia Centro-Meridionale, Quaderni di archeologia medievale*, III, Firenze, 2000., 177 – 179, Fig. 6 – 27.

¹⁷ Smiljan GLUŠČEVIĆ, Helga ZGLAV-MARTINAC, Arheološki nalazi u podmorju virskog akvatorija, *Otok Vir*, Zadar, 2016., 149, 174, Slika 74.

¹⁸ Helga ZGLAV-MARTINAC, Ceramiche italiane rinvenute a Spalato, *Antiche ceramiche italiane tra le due sponde dell'Adriatico dal Palazzo di Dioclesiano a Spalato alla Fortezza di Pescara*, Pescara, 2001., 14 – 15.

¹⁹ Mladen ZAGARČANIN, *Stari Bar. Keramika venecijanskog doba*, Koper, 2004., 30 – 31, kat. br. 208.

²⁰ K. GUSAR, *Kasnorednjo-vjekovna i novovjekovna glazirana keramika*, 57, kat. 102, 115.

²¹ K. GUSAR, *Kasnorednjo-vjekovna i novovjekovna glazirana keramika*, 88 – 89, kat. 225.

Treća skupina glazirane keramike jest majolika kod koje je u olovnu glazuru dodan kositar pa je glazura neprozirna. Pronađeno je dno vrča s loše očuvanom glazurom koja pripada posudi iz druge polovice 15. i 16. stoljeća (Slika 13, d).²²

Na nasipu suhozidnog dijela objekta pronađen je ulomak stijenke poluloptaste zdjelice koja pripada hispano-maurskoj keramici (Slika 13, e). Radi se o majoličkoj produkciji s područja Španjolske. Ulomak sa Solina pripada posudama ukrašenim kružnim plavim viticama biljke *bryonia*, ali na očuvanom dijelu posude nisu vidljivi karakteristični mali listovi s tri nazubljena režnja, već samo dio šesterolatičnog cvijeta i tri kružnice s točkama. Motiv *bryonie* javlja se od kraja 14. do početka 16. st., ali ovaj primjerak najvjerojatnije pripada prvoj polovici 15. stoljeća.²³

Od staklenih se nalaza može izdvojiti samo grlo boce (Slika 13, g), tamne ljubičastosmeđe boje, zadebljanog uvučenog ruba koji vjerojatno pripada dvokonusnoj boci kakve se javljaju u njemačkim radionicama 14. i 15. st., a mogu se datirati i u početak 16. stoljeća.²⁴ Slična grla, ali drugačije boje pronađena su u sloju druge polovice 15. st. u Vrbovcu²⁵ te u Varaždinu²⁶ i Celju.²⁷

Sumirajući datacije pokretnih nalaza, možemo reći kako najveći dio pripada srednjem vijeku, i to vremenu od sredine 14. do 16. st., a prednjače nalazi 15. stoljeća.

Ostatci solane u plitkom moru

U plitkom moru uz jugoistočnu i istočnu obalu rta na zračnim su snimkama jasno vidljive konstrukcije koje predstavljaju dijelove solane (Slika 14). Ostatci solane sastoje se od vanjskog nasipa i pregrada unutar tog prostora. Vanjski nasip

²² Tatjana BRADARA, *Kasnosrednjovjekovna i renesansna keramika s područja Istre – stolno posuđe od 14. do 16. st.*, Pula, 2006., 42 – 45; Gian Carlo BOJANI, *Per una storia della ceramica di Faenza. Materiali dalle mura del Portello, Vol. I – Catalogo*, 22, 48, Tav. 17/171-172; Vol. II – Allegato, Faenza, 1997., 39 – 40, Tav. 23; M. ZAGARČANIN, *Stari Bar*, 96, 104 – 105, Liljana KOVAČIĆ, *Stolna keramika u Dubrovniku. Arheološki nalazi 14 – 17. st.*, Dubrovnik, 2010., 50, kat. br. 20; K. GUSAR, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika*, kat. 394 – 406, 412, 421 – 435, 461 – 464.

²³ T. BRADARA, *Kasnosrednjovjekovna i renesansna keramika*, 50 – 53; K. GUSAR, *Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika*, 195 – 196; Carmen RAVANELLI GUIDOTTI, *Mediterraneum. Ceramica Spagnola in Italia tra Medioevo e Rinascimento*, Viterbo, 1992., 68, Fig. 29; Josep Vincent LERMA, *La loza goticó-Mudéjar en la ciudad de Valencia*, Valencia, 1992., 159, cat. 109.

²⁴ Irena LAZAR, *Srednjeveško steklo iz Celja, Srednjeveško Celje*, Ljubljana, 2001., 70 – 74.

²⁵ Tatjana TKALČEC, *Burg Vrbovec u Klenovcu Humskome. Deset sezona arheoloških istraživanja*, Zagreb, 2010., 84 – 85.

²⁶ Marina ŠIMEK, *Srednjovjekovno staklo iz Varaždina, Archaeologia Adriatica*, IV (2010), Zadar, 308 – 311, Sl. 3.

²⁷ I. LAZAR, *Srednjeveško steklo iz Celja*, 70 – 74.

izdiže se iznad razine dna mora, a njegov vrh nalazi se 70 ± 10 cm ispod razine današnje plime zabilježene tijekom istraživanja, što odgovara „srednjovjekovnoj“ razini mora (Slika 14, A).²⁸ Na jugoistočnom dijelu vidljiv je otvor u tom nasipu (Slika 14, B). Unutrašnje pregrade tvorile su kristalizacijske bazene – solila (kavedine), a vjerojatno su također građene od kamena, ali su prekrivene morskom vegetacijom i ne izdižu se nad razinom dna mora (Slika 14, C).

Sudeći po plitkim dijelovima (Slika 14, D), ali i loše očuvanim većim nasipima, solana se protezala i sjeverno i sjeverozapadno od rta (Slika 14, E). Djelovanjem morskih struja taj je dio većim dijelom uništen te su jasno uočljivi samo dijelovi nasipa koji se pružaju okomito od rta prema tjesnacu. Bazeni su uočljivi i uz ostale obale uvale Soline, od suvremene lučice u jugozapadnom dijelu preko dna uvale na jugu te uz cijelu jugoistočnu obalu sve do dijela koji prekriva pijesak na preostalom dijelu obale sve do rta Kulina.²⁹

Ostatci rimskog gospodarskog sklopa

Uz sjeverozapadnu obalu rta Soline vidljivi su pokretni i nepokretni arheološki ostatci (Slika 14, G). S obzirom na brojne ulomke keramike i građevinskog materijala (tegula), ostatci objekata pripadaju antičkom razdoblju.

Ostatci zidova vidljivi su na tri mjesta, od čega dva dijela vjerojatno pripadaju jednom objektu, dok se treći nalazi u moru i ima drugačiju orijentaciju od prethodnih (Slika 15). Taj dio vidljiv je u dužini od oko 5,2 m, a zid je širok 77 – 84 cm. Južno od njega nalazi se spoj dvaju zidova pod pravim kutom, dok je na istoku manji dio zida. Dva zida koji se pružaju u smjeru sjeverozapad – jugoistok međusobno su udaljena oko 11,9 m, što bi bila jedna od unutrašnjih dimenzija, ako sva tri zida čine jedinstvenu prostoriju. Širina dvaju paralelnih zidova iznosi 64 – 68 cm. Navedene ostatke zabilježio je Brusić kao „kompleks arhitekture“.³⁰ Ostatci lučice koju spominje „u moru ispred arhitekture“

²⁸ Visina vanjskog nasipa na njegovu krajnjem južnom uglu, najbliže kopnu, iznosi od -0,94 do -1,15 m. Prag objekta se nalazi na -0,30 m, a najviša razina plime tijekom istraživanja zabilježena je na -0,35 m. Sve visine tijekom dokumentacije mjerene su u odnosu na jedinu geodetsku točku koju je bilo moguće naći na ovom dijelu Privlake, na jugoistočnom početku Virskog mosta. Nadmorska visina navedene točke iznosi 4,512 m (koordinate 5510542.490, 4903736.738, WGS84). Više o razini mora u poglavlju Geografski okvir Gaza.

²⁹ Slika 21 predstavlja dio karte na kojoj je zabilježeno stanje u trenutku kada je bio očuvan veći dio bazena solane u odnosu na današnje stanje. Najvjerojatnije prikazuje stanje nakon Drugog svjetskog rata jer je najbližnja pomorskom planu Gaza iz 1951. godine, ali se ipak u nekim detaljima razlikuje. Naznačeni su nasipi koji su se uzdizali nad morskim dnom (najčešće vanjski nasipi). Iako su u pojedinim bazenima zabilježen detalji poput izdignutog kamena, unutrašnje pregrade nisu nacrtane, vjerojatno stoga što se nisu izdizale nad dnom mora.

³⁰ Z. BRUŠIĆ, Privlaka kod Zadra, 424, T. II d.

danas nisu vidljivi³¹ i vjerojatno su najvećim dijelom uništeni pri gradnji Virskog mosta čiji se početni dio nalazi na tom prostoru. Nalaze keramike pronađene u moru oko gata lučice Brusić je datirao od sredine 1. st. pr. Kr. do početka 2. st. po Kr.³² Na Solinama su zabilježeni i drugi nalazi – rimski novac, ulomak lukovičaste fibule, ulomak mramornog skupa, ulomak tegule s pečatom QCLODIAM i ulomak gornjeg dijela amfore s pečatom MENOLA na vratu. Te je nalaze, koji se većim dijelom nalaze u zbirkama lokalnih zaljubljenika u povijest, zabilježio i pregledao 2008. godine M. Mustać koji je na prostoru uz spomenute ostatke arhitekture pronašao ulomak mramornog stupa.³³ Nalazi tegula s pečatom QCLODIAM – Q. Clodi Am[brosi] brojni su na obali Jadranskog mora, a na prostoru Liburnije datiraju se od sredine 1. st. do početka 2. stoljeća.³⁴ Ulomak amfore s pečatom proizvođača MENOLA pripada tipu amfora *olearia* Lamboglia 2, a datira se od 2. st. pr. Kr. do sredine 1. st. po Kristu.³⁵ Kako arheološka istraživanja nisu vršena, može se s oprezom navesti kako spomenuti nalazi sugeriraju da je kompleks funkcionirao u 1. st. prije i 1. st. poslije Krista.

Možemo spomenuti i nalaz dviju ara koje su otkrivene još u 19. st., a točan položaj nalaza nije poznat, no s obzirom na opise logično je pretpostaviti njihovu vezu s antičkim nalazima na rtu Soline i u prostoru Gaza.³⁶

Ostali tragovi ljudskog djelovanja na rtu Soline

Na ovom dijelu Privlake, na obali, pronađeni su i izolirani nalazi iz paleolitika. Uži položaj nije poznat, ali mjesto nalaza označeno je kao Soline.³⁷

³¹ Z. BRUSIĆ, Privlaka kod Zadra, 424, T. II a.

³² Z. BRUSIĆ, Privlaka kod Zadra, 424 – 426.

³³ Mate MUSTAĆ, *Arheološka topografija Privlake kod Zadra*, Diplomski rad, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2009., 34 – 35; M. DUBOLNIĆ GLAVAN, *Civitas Aenona*, 462. Antički materijal pronađen na prostoru Solina i Gaza nalazi se u fundusu Arheološkog muzeja u Zadru, Muzeju ninskih starina u Ninu, a dijelom i u zbirkama V. Kolanovića, D. Mustaća, P. Peručića i J. Zankija.

³⁴ Robert MATIJAŠIĆ, Rimske krovne opeke s radioničkim žigovima na području sjeverne Liburnije, *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju = Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, br. 13, Zagreb, 1988., 62 – 66; M. MUSTAĆ, *Arheološka topografija*, 34 – 35, T. XXVII, 2.

³⁵ Dasen VRSALOVIĆ, *Arheološka istraživanja u podmorju istočnog Jadrana. Prilog poznavanju trgovačkih plovnih putova i privrednih prilika na Jadranu u antici*, Split, 2011., 172 – 174; M. MUSTAĆ, *Arheološka topografija*, 34.

³⁶ Frane BULIĆ, *Iscrizioni inedite – Aenona (Nona)*, *Bullettino di archaeologia e storia dalmata*, 2, Split, 1879., 99.; Anamarija KURILIĆ, *Pučanstvo Liburnije od 1. do 3. stoljeća po Kristu: antroponimija, društvena struktura, etničke promjene, gospodarske uloge*. Katalog natpisa II. dio, Doktorski rad, Zadar, 1999., AK2425, AK2497; M. MUSTAĆ, *Arheološka topografija*, 35.

³⁷ D. MUSTAĆ, *Kameno doba*, 42 – 43.

Na prostoru Gaza i uvale Supetar pronađeni su i tragovi mlađeg neolita i eneolita,³⁸ ali ovom prilikom na samom rtu Soline nisu pronađeni ostatci iz navedenih perioda.

O ostacima iz rimskog vremena, kao i kasnog srednjeg vijeka, već smo pisali, no važno je spomenuti kako na samom rtu postoje vidljivi tragovi i drugih ljudskih aktivnosti. Na cijelom se prostoru rta nalaze plitke udubine ispunjene slanom vodom koja se u njih prelijeva iz uvale za vrijeme plime. Na ovaj način stvoren je na rtu habitat slanih močvara. Posebno je zanimljiva udubina ovalnog oblika jugoistočno od istraženog objekta (Slika 14, H), koja je uskim kanalom dugim oko 1 m spojena s morem. Smatramo kako je zapravo riječ o tragovima ribarske djelatnosti. Naime, te su se udubine koristile kao zamke za ribu koja bi za plime ušla u njih, a onda ostala zarobljena zatvaranjem kanala.³⁹ Sličan način ribolova spominje i Brusić, koji smatra kako vuče svoje porijeklo još iz prapovijesti.⁴⁰ Takva vrsta primitivnog ribolova „gaženjem” po plićacima i sakupljanjem ribe iz zamki prakticirala se do sredine 20. stoljeća, sve do rasta standarda lokalnog stanovništva te pojave jeftinijih plovila i materijala za efikasnije ribolovne alate, što je dovelo do prestanka bavljenja spomenutom praksom. Unatoč tomu, takav oblik ribolova ostao je u jasnom sjećanju starijih stanovnika Privlake. Pritom možemo pretpostaviti da su osim prirodnih pojava u geomorfologiji obale od koristi takvim ribarima bili i ostatci konstrukcija antičkih objekata ili srednjovjekovnih solana, tj. bazena za kristalizaciju soli, koje se pregrađivanjem kamenjem ili granjem lako i jednostavno moglo prilagoditi svrsi. Trebalo bi ovdje navesti i odredbe iz jednog od najstarijih hrvatskih pravnih dokumenata *Statuta Lige kotara ninskog* s početka 12. stoljeća, sačuvanog u obliku iz 1474. godine kad je vjerojatno bio prilagođen i dopunjen.⁴¹ Među odredbama koje se tiču prava mora i ribolova u „zakonima” – člancima 40. i 41. kao način ribolova spominju se „jaži”, kako su se izvorno nazivale te primitivne zamke za lov ribe.⁴² Na prostoru obale između Privlake i Vira u povijesnim izvorima 18. stoljeća spominju se

³⁸ D. MUSTAĆ, Kameno doba, 43; Z. BRUSIĆ, Privlački počeci, 50 – 51.

³⁹ Ovo nam je potvrdio jedan mještalin Privlake koji nas je posjetio tijekom istraživanja, a kojem nažalost nismo zabilježili ime.

⁴⁰ Z. BRUSIĆ, Privlaka kod Zadra, 443 – 444; Z. BRUSIĆ, Privlački počeci, 50 – 52.

⁴¹ Vladislav BRAJKOVIĆ, Odredbe prava mora i ribolova u Statutu Lige kotara ninskog, *Povijest grada Nina = Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 16-17, Zadar, 1969., 479.

⁴² “(40) Koi bi otvorila tuđe jaže, L. 40 i čoviku ribu, koliko puti otvara, da plati. (41) Koi ukrade vršu ali smeži za dešpet, ali koi bi razvalia jaže, L. 30 i čoviku ribu i štetu, i ima platiti i korist koju bi ima od vrše ali jaža.” Petar KARLIĆ, Statut Lige kotara ninskoga, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva nove serije*, sv. XII, Zagreb, 1912., 293, bilješka 12.

također i ribnjaci – *peschiere*.⁴³ Međutim, ne može se sa sigurnošću reći radi li se tu o istim zamkama za lov ribe ili o klasičnim ribnjacima za uzgoj ribe jer je među sačuvanim vidljivim ostacima konstrukcija bez istraživanja nemoguće zaključiti što je izvorno pripadalo antičkim objektima ili srednjovjekovnim solanama te što je moglo biti prilagođeno nekoj drugoj svrsi.

Na samom vrhu rta vidljiva su dva manja humka pa je na onom izduženom izvedena manja sonda, ali pri tome nisu uočene konstrukcije ni pokretni arheološki nalazi te je teško procijeniti jesu li ova uzvišenja nastala djelovanjem čovjeka ili prirode (Slika 14, I).

Crkva sv. Kristofora

Kao što je već spomenuto, tijekom istraživanja objekta na rtu Soline, nakon što se javila sumnja kako je riječ o crkvi, počeo se razmatrati širi prostor kako bi se odgovorilo na pitanje postoje li drugi položaji koji odgovaraju podacima iz povijesnih izvora. Kao najizgledniji položaj nametnuo se mali otočić između otoka Vira i rta Kulina – Školjić.

Zračno rekognosciranje i terenska provjera više uočenih objekata na Školjiću doveli su do otkrića objekta koji najvjerojatnije predstavlja crkvu sv. Kristofora (Slika 16, A). Naime, na sjevernom rtu otočića, u blizini većeg i jasno vidljivog objekta (Slika 16, B), u humusu se ocrta manji objekt ukupnih vanjskih dimenzija oko 10,1 x 5,3 m. Tlocrt pravokutnog broda (7,2 x 5,3 m) s u prostoru istaknutom pravokutnom apsidom na istoku (3,5 x 2,9 m) očituje se manjim dijelom kao vidljivo lice zida, a većim dijelom kao svjetliji sloj u odnosu na okolnu vegetaciju (Slika 17). Na mjestima gdje se mogu uočiti dva nasuprotna lica zida izmjerena je debljina zida od 50 cm.

S obzirom na tlocrt i poziciju koja odgovara podacima iz povijesnih izvora, najvjerojatnije se radi o sakralnom objektu, odnosno crkvi sv. Kristofora. Bez arheoloških istraživanja, usprkos donekle jasnoj tlocrtnoj dispoziciji, teško je donositi zaključke o gradnji crkve. Zasad se možemo osloniti jedino na povijesne izvore, a u njima se crkva najčešće javlja samo kao orijentir u definiranju posjeda ili kao mjesto izdavanja dokumenata, dok jedini dokument koji se odnosi izravno na crkvu bilježi zadarski crkveni povjesničar Carlo Federico Bianchi. On citira pergamentu iz Samostana sv. Krševana koja mu je bila dostupna, ali je do danas

⁴³ Hrvatska – Državni arhiv u Zadru (dalje: HR-DAZD) – 1, Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju (1597. – 1797.), Angelo Diedo, kutija 211, knjiga III, f. 127. [1. IX. 1790.: "... due Peschiere di particular sua ragione posta nelle situazioni de nom:te ad Verichio e ad Solina pertinenze delle sud: ville ..."].

izgubljena: „Item Samson Episcopus cum quatuor Abbatibus Monasteriorum s. Benedicti Comitatus nonensis consecravit Ecclesiam anno MCCXLII, et deinde Synodo Nonae indicto subscripserunt ... cum aliis ... in consecrata Ecclesia s. Chrystophori Martyris ab ipso ... Episcopo ... reaedificata ... Nonae“.⁴⁴ Dakle, 1242. godine crkva je obnovljena i posvećena, iz čega bi slijedilo da je postojala i ranije. Koliko je obuhvatna bila ta obnova, odnosno je li crkva već tada dobila pravokutnu apsidu i možemo li tu obnovu vezati uz provalu Mongola, iz dokumenta nije moguće saznati.

ISTRAŽENI OBJEKT KAO SKLADIŠTE SREDNJOVJEKOVNE SOLANE

S obzirom na dimenzije, debljinu zidova, činjenicu kako je sjeveroistočni dio istraženog objekta ožbukano samo s unutrašnje strane te nedostatak nalaza koji su uobičajeni kod istraživanja sakralnih i fortifikacijskih objekata, a ponajviše s obzirom na ostatke kristalizacijskih bazena u plitkom moru uz sami objekt s njegove istočne strane, istražen je objekt najvjerojatnije služio kao skladište soli srednjovjekovne solane, bilo u cijelosti ili njegov sjeveroistočni dio.

U Hrvatskoj dosad nisu istraženi ovakvi gospodarski objekti koji bi nam mogli poslužiti kao analogija. E. Hilje se u obradi srednjovjekovnih spomenika otoka Paga dotakao i skladišta soli te je donio nekoliko ugovora o popravcima i gradnji skladišta s kraja 14. i iz 15. stoljeća. Kao ostatke tih građevina navodi nekoliko zidova koji svojom duljinom sugeriraju veliku građevinu te drži kako su: „činila čitave dijelove grada, nadovezujući se jedna na druge“. Iako sadrže mnoge podatke, ti nam ugovori ne omogućavaju potpunu rekonstrukciju izgleda tih skladišta. Zanimljiv je ugovor iz 1395. godine kojim se majstor Blaž obavezuje sagraditi i pokriti skladište dugo 14 pasusa (oko 22 m) i široko šest pasusa (oko 9,5 m) s četvorima vratima,⁴⁵ dok podatke o građevinskom materijalu – vapnu, pijesku, drvu, željezu, kupama i kamenu – nude ugovori iz 1387. i 1390. godine.⁴⁶

Iz ovih je podataka vidljivo kako se objekt s rta Soline uklapa u onu sliku, doduše nepotpunu, koju dobivamo iz povijesnih izvora. Donekle bi kao potvrda funkcije objekta mogla poslužiti i debljina zidova – 220 cm – vidljivih uz obalu mora, neposredno uz kristalizacijske bazene, koji se nalaze sjeverno od crkve sv. Marije u Starom gradu Pagu.

⁴⁴ C. F. BIANCHI, *Zara Cristiana*, 266.

⁴⁵ Emil HILJE, *Spomenici srednjovjekovnoga graditeljstva na Pagu*, Zadar, 1999., 117 – 118. „...australi et boreali videlicet per longitudinem uersustra uersam quatuordecim passuum ad rationem quinque pedum pro quolibet passo et per latitudinem seks passuum predictorum...“

⁴⁶ E. HILJE, *Spomenici srednjovjekovnoga graditeljstva*, 115 – 116.

Sudeći po odnosu dva različita dijela, držimo kako je prvotno skladište vjerojatno u cijelosti bilo sagrađeno suhozidnom tehnikom s debelim zidovima ožbukanaog unutrašnjeg lica. U određenom trenutku nad jugozapadnim dijelom tog skladišta podignut je solidnije građen objekt. O ovakvom kronološkom slijedu svjedoče ostatci koji prate lice sjeveroistočnog zida suhozidnog dijela koji se nalaze u stratigrafski nižem sloju pored sjeveroistočnog zida novopodignutog dijela (Slika 9, g; Slika 18).

S obzirom na nalaze, jugozapadni dio možda nije služio samo kao skladište, već je možda primjer života solara uz samu solanu, barem u njegovoj posljednjoj fazi iz koje nam potječu pokretni arheološki nalazi. Naime, moguće je da je i taj dio prvotno služio kao skladište o čemu svjedoči pokos istočnog zida. Uskladištena sol stvara veliki pritisak na unutrašnju stranu zidova pa se tom statičkom problemu pristupalo na dva načina – gradnjom debljih zidova (sjeveroistočni dio), a kod tanjih zidova gradnjom pokosa (jugozapadni dio).⁴⁷

POVIJESNI OKVIR FUNKCIONIRANJA SOLANA NA PROSTORU SOLINA

Pisani izvori za solanu i crkvu sv. Kristofora

Najstariji zapis o crkvi sv. Kristofora jest već spomenuta izgubljena pergamena iz Samostana sv. Krševana koja spominje obnovu i posvećenje crkve 1242. godine,⁴⁸ što se podudara s provalom Mongola koja je završila u ožujku 1242. godine. Jedna od bitaka s Mongolima konkretno se vezuje uz prostor Gaza,⁴⁹ što se temelji na darovnici kraja Bele IV. gradu Pagu, ali povjesničari dijelom smatraju kako se radi o kasnijem falsifikatu.⁵⁰ Naime, u darovnici se spominje bijeg Bele IV. i bitka koja se zametnula na jednom otoku gdje su kralju u pomoć pritekli Pažani: „Mi i vjerni prvaci i odličnici našega kraljevstva uputismo se van naše zemlje, s kletvama ih slijedeći do obale mora i jednoga otoka, gdje nas okružuje silno nas goneći. Izvukosmo se na njega nakon brodoloma, a oni se na nas obrušili. Na tom se mjestu začu dugotrajna bitka, ... Nato svi dosjetljivi

⁴⁷ MUZEJ SOLINARSTVA = Museo delle saline = Museum of Salt-making = Salzgartenmuseum, Piran, 2006., 16.

⁴⁸ C. F. BIANCHI, *Zara Cristiana*, 266.

⁴⁹ Lili LOKIN, *Vir. Otok s otočićem, Vir i okolica*, Zagreb, 2010., 18 – 19; Mate RADOVIĆ, *Arheološko – povijesne crtice o otoku Viru, Vir i okolica*, Zagreb, 2010., 58.

⁵⁰ Nada KLAJČ, *Paški falsifikati, Radovi Filozofskog fakulteta*. Historijska grupa, sv. 1, Zagreb, 1959., 15 – 33. Suprotno mišljenje: Stjepan ANTOLJAK, *Pitanje autentičnosti paške isprave, Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv.1, Split, 1949., 115 – 142.

muževi, naši vjerni građani i stanovnici otoka i grada Paga, ... opskrbljeni ratnim spravama i okrijepljeni muževnom odvažnošću, krenuše nam u pomoć u svojim lađama što je moguće brže.⁵¹ Ako ostavimo po strani pitanje autentičnosti povelje, vidljivo je kako mjesto bitke odnosno otok na koji se sklonio Bela nije imenovan, a prostorno je određen samo blizinom Paga čiji su stanovnici priskočili kralju u pomoć. Kralj se na otok sklonio nakon brodoloma pri kojem su ga Mongoli opkolili pa plitki prostor Gaza i blizina Paga daju mogućnost kako je upravo to prostor na kojem se dogodila bitka, ali količina informacija kojima raspolažemo navodi nas na oprez.

Crkva se u izvorima spominje više puta tijekom 14. stoljeća. Pavao Šubić izdaje kod crkve 1308. godine Trogiranima povelju kojom im oprašta štete učinjene u međusobnim razmiricama: „...in territorio civitatis None prope ecclesiam sancti Christophori...“⁵²

U ugovoru od 28. lipnja 1350. godine spominju se solane i crkva kao odrednica njihova položaja. Ninski natpop Stancije i njegova sestra Jakovina prodaju za 90 zlatnih dukata solane u Privlaci koje su se nalazile u Stomorinom kaminju prema putu koji vodi k Sv. Kristoforu – „...le loro salite poste in Priuilacha in districtu Nonensi ubi dicitur Stomorino Caminie, versus viam comunis quatendit ad sanctum Christophorum...“⁵³

Godine 1353., 1. prosinca, Petar, sin Simeona de Valle iz Venecije, i trgovac Miho Petrov za 1250 malih libara kupuju polovicu od 24 solane koje se nalaze u Privlaci, od Jadrola i Misola Mihovilovih koji prodaju solane po volji svoje majke Margarite. Po odredbama ugovora, ako braća Jadrol i Misol povrate svotu do blagdana svetog Mihovila imaju pravo otkupiti „prodanu“ polovicu. Dogovor je poništen sedamnaest dana kasnije. Naime, 18. prosinca Margarita i sinovi priznaju pred notarom da su od navedenih trgovaca primili 200 malih libara kao posudbu koju trebaju vratiti 1. kolovoza. Sljedeće godine u lipnju braća opet „prodaju“ iste 24 solane za 2500 libara Petru i Mihovilu, uz vraćanje solana ako isplate novac do Svetog Mihovila. S. F. Fabijanec smatra kako je riječ o obliku kreditiranja gdje su solane zalag, a godišnji prihodi predstavljaju kamate.⁵⁴

⁵¹ Miroslav GRANIĆ, Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija), *Toponimija otoka Paga*, Zadar, 2011., 184.

⁵² Z. BRUSIĆ, Privlaka kod Zadra, 463.

⁵³ Z. BRUSIĆ, Privlaka kod Zadra, 436; J. KOLANOVIĆ, Privlaka u srednjem vijeku, 90 – 91; Giuseppe PRAGA, Atti e diplomi di Nona (1284 - 1509), *Scritti sulla Dalmazia Tom III*, Rovigno – Fiume – Trieste, 2014., 139.

⁵⁴ Sabine Florence FABIJANEC, Profesionalna djelatnost zadarskih trgovaca u XIV. i XV. stoljeću, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Vol. 17 (1999), Zagreb, 2000., 37.

Solane se spominju i 1395. kada ninski građanin Flurco d'Artico, sin Draška Pekušića, svoje solane daje u najam na pet godina.⁵⁵

Godine 1398., 28. veljače, spominju se solane i crkva. Tada Jelena, udovica Ratika Borše iz Nina, prodaje svoje solane u Privlaci kod Sv. Kristofora za 90 zlatnih dukata. U dokumentu se navode i dijelovi solana: *slibi, ptatilli, quassilli, rabici*.⁵⁶ Pod terminima *quasillum* („košara“) i *ptalla* („tale“) kriju se različiti bazeni za isušivanje, a pod terminom *slibum* (žlijeb) kanali.⁵⁷

Posebno je važno, zbog povijesnih okolnosti proizvodnje soli, spomenuti ispravu iz 1449. godine, u kojoj se spominju solane i crkva sv. Kristofora. Radi se o popisu dobara i posjeda ninskog Samostana sv. Ambrozija – „... terrae fundamenta salinarum, videlicet duo ad Sanctum Xpistophorum et unum in Idrilaz.“⁵⁸

Crkva se spominje i 1579. godine u dokumentu kojim se popisuju posjedi i nadarbine ninske biskupije koji je dao sastaviti ninski biskup Horacije Belotti.⁵⁹ Na samom kraju tu su na početku spomenuti dokumenti: vizitacija iz 1603. godine i zbornik ninskog biskupa Francisca de Grassisa.

Solane i solarstvo sjeverne Dalmacije u kasnom srednjem vijeku

Osvrnut ćemo se ovdje i na povijesne podatke o funkcioniranju solana u sjevernoj Dalmaciji, s naglaskom na 14. i 15. st., kada se datiraju pokretne nalazi. Proizvodnja i trgovina solju na zadarskom području relativno je dobro poznata, naravno s obzirom na očuvane izvore.⁶⁰ Kao što smo vidjeli, povijesni izvori donose nam malo podataka o solanama na prostoru Gaza pa nam širi podatci o funkcioniranju solana u sjevernoj Dalmaciji daju povijesni, politički i gospodarski okvir unutar kojeg je funkcionirala i solana uz rt Soline.

⁵⁵ J. KOLANOVIĆ, Privlaka u srednjem vijeku, 90.

⁵⁶ Dokument je nepotpuno objavljen u G. PRAGA, Atti e diplomi, 160. Kolanović donosi i dijelove solana. J. KOLANOVIĆ, Privlaka u srednjem vijeku, 90 – 91.

⁵⁷ Branka GRBAVAC, *Notarijat na istočnojadranskoj obali od druge polovine 12. do kraja 14. stoljeća*, Doktorski rad, Zagreb, 2010., 180 – 181.

⁵⁸ J. KOLANOVIĆ, Zbornik ninskih isprava, 504 – 505. Iako 1969. godine Kolanović donosi ovu ispravu, u kasnijem radu kaže kako se solane ne spominju nakon 1398. godine.

⁵⁹ J. KOLANOVIĆ, Zbornik ninskih isprava, 512 – 514.

⁶⁰ Od radova vezanih uz zadarsku proizvodnju i trgovinu solju izdvojiti ćemo članke: Tomislav RAUKAR, Zadarska trgovina solju u XIV. i XV. stoljeću, *Radovi Filozofskog fakulteta: Odsjek za povijest*, sv. 7-8, Zagreb, 1970., 19 – 79; Serđo ĐOKOZA, *Zadarsko plemstvo i sol u drugoj polovici 14. i početkom 15. stoljeća*, *Povijesni prilozi*, sv. 49, Zagreb, 2015., 86 – 123; te VI. poglavlje u knjizi: Tomislav RAUKAR, *Zadar u XV. stoljeću. Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb, 1977., 206 – 219.

Ovdje izdvojeni, ali i drugi autori koji su se bavili ovom tematikom na istočnoj jadranskoj obali ističu kako je proizvodnja i trgovina soli bila iznimno važna gospodarska grana koja je omogućavala veliki profit.

T. Raukar je trgovinu solju u kasnom srednjem vijeku podijelio u tri razdoblja – prvo do Zadarskog mira 1358. godine („period autonomnih komuna“), drugo od 1358. do pada dalmatinskih gradova pod mletačku vlast („anžuvinsko razdoblje“, u slučaju Zadra do 1409. godine) i treće razdoblje kada su gradovi pod Mlečanima. U prvom razdoblju zadarska proizvodnja i trgovina solju (naravno, uključujući Pag) razlikuje se od one ostalih dalmatinskih komuna jer Venecija postupno zamjenjuje komunalni monopol svojim. Dolaskom pod vlast Anžuvina situacija se mijenja te je razdoblje od 1358. do 1409. godine najisplativije u dalmatinskoj proizvodnji i trgovini soli.⁶¹ U tom je razdoblju nosilac trgovine Kraljevska komora soli i tridesetine u Dalmaciji i Hrvatskoj (*Camera regia salis et tricessime*), do smrti kralja Ludovika 1382. godine, a u drugom dijelu razdoblja zadarska komuna samo povremeno preuzima prava Kraljevske komore. U ovom razdoblju vlasnik soli nije bio dužan prodati svoju sol Kraljevskoj komori,⁶² a da se rast ne odnosi samo na trgovinu već i na proizvodnju, svjedoče brojne popravke i obnove solana.⁶³ Upravo u ovo smo razdoblje skloni datirati prepravak prvotnog objekta kada se nad jugozapadnim dijelom suhozidnog objekta diže solidnije građen dio, a tada se vjerojatno dogodilo i povećanje površine pod kristalizacijskim bazenima koje je vidljivo na istočnom uglu rta.

Bitna promjena nastupa s uspostavom mletačke vlasti 1409. godine. Proizvodnju i trgovinu solju 15. st. obilježava mletačko nastojanje za strogom kontrolom što je dovelo do stagnacije sredinom tog stoljeća. Dukala dužda Francisca Foscarija iz lipnja 1423. detaljno je regulirala trgovinu solju. Određeno je da se sva sol sa zadarskog područja mora do listopada dovesti u Zadar, a zabranjena je sva proizvodnja soli na dalmatinskom području, osim u solanama na Pagu i u Šibeniku (Slika 19), što je učinjeno kako bi Mlečani sve lakše kontrolirali i spriječili krijumčarenje soli.⁶⁴

Ovo sugerira kako se u solani na rtu Soline 1423. godine prekida proizvodnja soli te istraženi objekt gubi funkciju. No, zabrana sigurno nije bila potpuno učinkovita od samog početka, o čemu svjedoči spomen solana u Privlaci

⁶¹ T. RAUKAR, *Zadarska trgovina solju*, 20 – 24.

⁶² T. RAUKAR, *Zadarska trgovina solju*, 37 – 44.

⁶³ T. RAUKAR, *Zadar u XV. stoljeću*, 213.

⁶⁴ T. RAUKAR, *Zadarska trgovina solju*, 43 – 45; T. RAUKAR, *Zadar u XV. stoljeću*, 217.

1449. godine,⁶⁵ daljnje odredbe koje se odnose na krijumčarenje,⁶⁶ ali i ulomci keramičkih posuda koje se mogu datirati u drugu polovicu 15. i u 16. stoljeće.

PROSTOR GAZA NA KARTOGRAFSKIM IZVORIMA

Prikaze Gaza na kartografskim izvorima nedavno su obradili M. Kozličić i J. Faričić u sklopu razmatranja značenja Vira u pomorsko-geografskom smislu. Sumirajući njihove zaključke, možemo reći kako je Vir sve do 17. st. na kartama prikazivan isključivo kao poluotok, a karta Iana Janssoniusa datirana oko 1620. godine predstavlja prvu na kojoj je Vir otok.⁶⁷ Naravno, i kasnije tijekom 17. stoljeća na se nekim kartama zadržao prikaz Vira kao poluotoka, ali to su bile iznimke, dok se na većini karata od tada javlja prostor Gaza. Primjer iznimki su karte Marca Boschinija iz 1646. godine i Matthaëusa Meriana iz 1647. godine.⁶⁸

Privlaka je u prvoj katastarskoj izmjeri Dalmacije kartirana 1826. godine. Taj nam austrijski katastar ne pruža korisne podatke za prostor Solina, ali potvrđuje spoj Vira i Školjića (Slika 20).

Posebno je zanimljiva karta koju smo nedavno pronašli među dokumentima Z. Brusića, a zbog krupnog mjerila bilježi brojne detalje na prostoru između Vira i kopna. Najzanimljiviji su naznačeni ostatci vanjskih nasipa solana od kojih su neki u međuvremenu uništeni ili ih danas prekriva pijesak (Slika 21, B). Stanje očuvanosti nasipa je očito bolje u odnosu na današnje stanje, a naznačena je i cesta (Slika 21, C), koja vodi do mjesta označenog kao Skelareva koliba, odakle se dalje komunikacija odvijala čamcem prema rtu Kulina.⁶⁹

TOPONIMI NA PROSTORU GAZA

Ovdje ćemo se usredotočiti na toponime na razmatranom dijelu Privlake koji svojim značenjem nadopunjavaju sliku prostora koju pokušavamo ocrtati.

⁶⁵ J. KOLANOVIĆ, Zbornik ninskih isprava, 504 – 505.

⁶⁶ T. RAUKAR, Zadarska trgovina solju, 43.

⁶⁷ Mithad KOZLIČIĆ, Josip FARIČIĆ, Značenje Vira u pomorsko-geografskom sustavu Jadrana u prošlosti, *Otok Vir*, Zadar, 2016., 256 – 261.

⁶⁸ M. KOZLIČIĆ, J. FARIČIĆ, Značenje Vira, 259; *Tafel der Stätte und Herrschafften Zara und Sebenico in Dalmatia gelegen...* / [Matthaëus Merian], Digitalne zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagreb, <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=10261> (posjećeno 20. 4. 2018.).

⁶⁹ Za podatke o karti vidi bilješku 29. Oznaka Skelareva koliba trag je komunikacije koja se nakon produbljenja prolaza odvijala čamcem od Školjića do rta Kulina, a kasnije je prebačena nedaleko od sadašnjeg mosta. Ive BAŠIĆ, *Vir. Povijest mog otoka*, Vir, 2001., 120.

Toponim **Privlaka** koji označava prevlaku – uski i niski pojas kopna između dvije vodene površine preko koje se mogu prenijeti brodovi (istam, grč. *ισθμός, istmós*), već je više puta obrađen.⁷⁰ Ono što je bitno istaknuti jest činjenica da se ovaj toponim vjerojatno prvotno odnosio na užu prostor, a u novom se vijeku proširio na cjelokupno današnje naselje.⁷¹ Kolanović, analizirajući povijesne dokumente, drži da se toponim Privlaka odnosio na cijeli zapadni dio poluotoka, a da se na proširio na cijeli poluotok možemo zaključiti tek na osnovi dokumenta iz 1545. godine.⁷² S obzirom na pitanje postojanja kopnene veze s otokom Virom, odnosno s obzirom na geografske karakteristike, taj se užu prostor najvjerojatnije nalazio upravo na ovom sjeverozapadnom dijelu današnje Privlake koji danas promatramo u okviru toponima Soline, Gaz, Supetar i Kulina.

Toponim **Soline** u Hrvatskoj se po podacima na geoportalu Državne geodetske uprave javlja na 86 mjesta, no samo je kod manjeg dijela riječ o toponimima uz obalu mora. Naime, navedenim toponimom označavaju se i ležišta mineralne soli, solila kao mjesta gdje se sol ostavljala kako bi je stoka lizala, te boćati izvori, a zanimljiv je slučaj zabilježen na Pagu gdje se po predaji vezuje uz mjesto gdje su krijumčari skrivali sol.⁷³ Dakle, samo se dio toponima Soline može vezati uz uvale koje su svojom dubinom i pružanjem obalne crte omogućavale izgradnju solana, kada se izvodi iz latinskog *salina*,⁷⁴ kao što je slučaj na razmatranom prostoru pa ne bi trebali sumnjati da je rt dobio ime u vezi s gospodarskom djelatnošću koja se vršila na svim njegovim obalama.

Toponim **Gaz** (ili Privlački gaz) odnosi se razumljivo na prostor plitkog mora između današnjeg otoka Vira i Privlake. Brusić je pretpostavio kako je on mlađeg postanja u odnosu na toponim Privlaka – iz vremena kada je prostor „preplavljen morem, ali se mogao pregaziti“⁷⁵

Kao što smo vidjeli iz kartografskih izvora, otok Vir je sve do 17. st. bio spojen s prostorom Privlake, no čini se kako se i ranije događalo da ga plima u potpunosti odvoji od ostatka kopna. Trag takvih okolnosti možda se nalazi u darovnici Petra Krešimira IV. iz 1069. godine. Naime, u toj darovnici, čuvenoj po tome što kralj

⁷⁰ Petar SKOK, Prilozi k ispitivanju srpsko-hrvatskih imena mjesta, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Knjiga 224, 98, Zagreb, 1921., 143; Petar SKOK, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima. Toponomastička ispitivanja*, Zagreb, 1950., 17.

⁷¹ Z. BRUSIĆ, Privlaka kod Zadra, 437 – 438.

⁷² J. KOLANOVIĆ, Privlaka u srednjem vijeku, 84 – 85.

⁷³ Ivo OŠTARIĆ, Korpus suvremenih toponima, *Toponimija otoka Paga*, Zadar, 2011., 316.

⁷⁴ Dunja BROZOVIĆ RONČEVIĆ, Ankica ČILAŠ-ŠIMPRAGA, Domagoj VIDOVIĆ, Suvremena toponimija otoka Paga, *Toponimija otoka Paga*, Zadar, 2011., 662.

⁷⁵ Z. BRUSIĆ, Privlaka kod Zadra, 437.

Jadran naziva *našim dalmatinskim morem*, Petar Krešimir IV. daruje otok Maun Samostanu sv. Krševana u Zadru, a njegov položaj određuje u odnosu na Vir – „...Mauni, cui ex orientali parte adiacet insula, que in uulgari Sclauonico Ueru nuncupatur, ...“.⁷⁶ Dakle, otoku Maunu s istočne se strane nalazi otok Vir. Kao otok, Vir se spominje i 1102. te ponovno 1329. godine, a nešto kasnije, 1347. godine, kao rt (*Punckta Urae*), što svjedoči o poluotočnom položaju.⁷⁷

Uvala **Supetar** svoje ime duguje postojanju crkve sv. Petra koja se nalazila uz jugoistočnu obalu uvale. Okvirni položaj crkve poznat je jer je zabilježen na više karata i katastarskih planova. Radi se o kartama Vicenza Marije Coronellija i Giacoma Cantellija da Vignole s kraja 17. stoljeća,⁷⁸ kao i karti *Carta Topografica del Territorio della citta di Nona* iz 1675. godine (Slika 22).⁷⁹

Brusić bilježi kako ostatci nisu vidljivi, ali se u suhozidnim ogradama nalaze tesanci s tragovima žbuke, a zabilježio je i ulomak s motivom pletera koji je u međuvremenu izgubljen.⁸⁰

Krajnji sjeverni rt u Privlaci, na istočnom dijelu Gaza, naziva se rt **Kulina**.⁸¹ Brusić navodi kako se taj toponim u Privlaci javlja na dva mjesta i u oba ih slučaja vezuje uz ostatke srednjovjekovne arhitekture. Kod rta Kulina, u moru, stotinjak metara od obale prema otočiću Školjić, zabilježeni su ostatci arhitekture, a

⁷⁶ Viktor NOVAK, *Mare nostrum dalmaticum*, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 16-17, Zadar, 1969., 406.

⁷⁷ Damir MAGAŠ, Vir. Prilog geografskim istraživanjima u zadarskoj regiji, *Radovi Centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. XXIV, Zadar, 1977., 23.

⁷⁸ Na primjer Coronellijeva karta zadarske regije iz 1688. godine te karte Cantellia da Vignole iz 1689. i 1690. godine. M. KOZLIČIĆ, J. FARIČIĆ, Značenje Vira, 261, Slika 11; *La Croatia e Contea di Zara: descritte da Giacomo Cantelli da Vigna. suddito, e geografo del Sermo. S. Duca di Modae. E data in Luce da Gio. Giacomo de Rossi dalle sue Stampe in Roma alla Pace con Priv. del S. P. 1690.*, (posjećeno 20. travnja 2018.) <https://davidrumsey.georeferencer.com/maps/232113193118/>.

⁷⁹ Katastarsku kartu iz 1675. koju spominju Z. Brusić i Mustać (*Carta Topografica del territorio tanto spirituale quanto temporale della cita di Nona*) nismo uspjeli pronaći u ostavštini Luke Jelića u Arheološkom muzeju u Splitu. Na objavljenjima reprodukciji vidljivo je kako uz zaljev nije označena crkva (Z. BRUSIĆ, Privlaka kod Zadra, T. XV, b), a kako se u Jelićevu arhivu u Arheološkom muzeju u Splitu u kutiji XII/1 među spisima nalazi popis toponima koji se odnosi na kartu koja se čuva u Državnom arhivu u Zadru, vjerojatno se radi o navedenoj karti. Ta karta potječe iz 1849., ali se radi o preslikanoj karti Frane Zavorea iz 1793., koji je pak preslikao kartu iz 1675. godine. HR-DAZD-383.1.2.7: Geografske i topografske karte / Rukopisne topografske karte, stara signatura br. 4. Kako se u Arhivu Zadarske nadbiskupije čuva, pod signaturom i imenom HR-AZND-44-1 *Carta topografica del Territorio tanto spirituale quanto temporale della Citta di Nona* (1675.), karta kakvu je Brusić donio u svom radu, možda je došlo do pogreške u označavanju mjesta čuvanja ili su postojala dva primjerka navedene karte.

⁸⁰ Z. BRUSIĆ, Privlaka kod Zadra, 435.

⁸¹ Na pojedinim kartama isti je rt označen kao rt Krajev muja, što je lokalni izraz za „kraljev mul“, odnosno gat.

između nje i obale zabodene borove oblice – njih oko 70 u dužini od oko 50 m.⁸² S obzirom na okolnosti nalaza, najvjerojatnije je riječ o ostacima fortifikacije i prilaza njoj, što uz položaj pokazuje kako je ta građevina imala funkciju kontrole prostora, najvjerojatnije i u smislu nadzora plovidbe sjeveroistočno položenog Ninskog zaljeva, ali i pristupa prostoru Vira preko prevlake.

Iz srednjovjekovnih dokumenata saznajemo brojne toponime na prostoru Privlake koji se većinom odnose na posjede, odnosno na vinograde. Kako je veći dio sjevernog dijela Privlake bio nepogodan za uzgoj vinove loze, zbog bure i blizine mora, ostao je neparceliziran i služio je kao pašnjak te nam stoga nudi manje toponomističke srednjovjekovne građe u odnosu na ostatak Privlake.⁸³

Brojnost očuvanih toponima govori o kontinuitetu naseljenosti te je ovaj prostor u osmanskim provalama stradao manje od istočnih dijelova ninskog distrikta.⁸⁴ Geografske datosti i spomenuta arhitektura na rtu Kuline, a vjerojatno i veći objekt južno od crkve sv. Kristofora na Školjiću, omogućavali su sklanjanje stanovništva pred osmanskim provalama ranog novog vijeka. Rast razine mora i postojanje fortifikacijskih objekata na ključnim točkama omogućavao im je relativnu sigurnost pa ovaj prostor nije u potpunosti opustio.⁸⁵

Dotaknut ćemo se u ovom poglavlju još jednog toponima – hagianima **Sv. Kristofor**. Kao što znamo iz povijesnih izvora, crkva (re)ubicirana na otočiću Školjić bila je posvećena sv. Kristoforu. Život i mučeništvo svetog Kristofora gubi se u samim počecima štovanja svetaca. Vidljivo je to u činjenici da se njegova smrt datira između sredine 3. i početka 4. st., kao i brojnim inačicama njegova pretkršćanskog imena – Offerus, Offro, Adokimus, Reprobis ili Reprebus. Većina priča o Kristoforovu životu potječe iz legendi i malo je toga poznato sa sigurnošću.⁸⁶ David Woods koji je analizirao grčke, latinske i etiopske izvore koji spominju Kristofora, tražeći u njima istinitu povijesnu potku, datirao je njegovo mučeništvo u vrijeme između 302. i 311. godine odnosno, uz neke ograde, 308. godine.⁸⁷ Kao najstariji trag njegova štovanja najčešće se navodi natpis o gradnji

⁸² Z. BRUSIĆ, Privlaka kod Zadra, 438 – 439.

⁸³ Brusić je u drugom dijelu svog rada analizirao sve toponime koji su mu bili poznati iz dokumenata od 13. do 17. st. te ih većim dijelom ubicirao pomoću danas očuvanih toponima te karata i katastarskih planova. Z. BRUSIĆ, Privlaka kod Zadra, 439 – 443, posebno T. I.

⁸⁴ Z. BRUSIĆ, Privlaka kod Zadra, 442 – 444.

⁸⁵ Mletački izvještaji krajem 16. st. ističu značenje otoka Vira kao skloništa pred Osmanlijama koji dolaze sve do same prevlake, ali rijetko. D. MAGAŠ, *Vir*, 24; J. KOLANOVIĆ, Privlaka u srednjem vijeku, 94.

⁸⁶ *The Saints. A Concise Biographical Dictionary* (ed. J. Coulson), New York, 1958., 110 – 111; Giles MORGAN, *Saints*, Harpenden, 2008., 81 – 83.

⁸⁷ David WOODS, *St. Christopher, Bishop Peter of Attalia, and the Cohors Marmaritarum: A Fresh Examination, Vigiliae Christianae*, Vol. 48, No. 2, Leiden – Boston, 1994., 174 – 177.

njemu posvećene crkve u Kalcedonu 452. godine,⁸⁸ no spominje ga i natpis datiran u 382. godinu, pronađen u južnoj bazilici u mjestu Yanikhan u Kilikiji.⁸⁹ Za našu temu povijesno točni podatci od manje su važnosti u odnosu na legende koje prate sv. Kristofora, a najvažnije srednjovjekovno hagiografsko štivo jest *Legenda aurea*, kompilacija legendi o životima svetaca koju je sredinom 13. st. sastavio biskup Jakov (Jacobus de Voragine), koje je kasnije mijenjano i šireno u više navrata, a najpopularnije je bilo tijekom 14. i 15. stoljeća s više izdanja od Biblije.⁹⁰

Što nam o svetom Kristoforu pripovijeda *Legenda aurea*? Kristofor je bio snažan i velik (često se opisuje kao div) i želio je pronaći najmoćnijeg vladara na Zemlji kako bi mu služio. Neko je vrijeme služio jednom kralju, ali kad je shvatio da se kralj boji Sotone, napustio ga je i pridružio se Sotoni, sve dok nije uočio kako Sotona zazire od križa te se dao u potragu za Kristom. U toj potrazi naišao je na pustinjaka koji ga je naveo da umjesto posta i molitve prenosi ljude preko rijeke. Jedne noći probudilo ga je malo dijete koje je Kristofor uzeo na rame i krenuo preko rijeke. Dok ga je prenosio, bujica je bivala sve jača i Kristofor je jedva došao do druge obale. Tada mu je dijete otkrilo kako je na leđima prenio ne samo cijeli svijet već i Stvoritelja svijeta. Upravo iz ove priče proizlazi ikonografija Kristoforovih prikaza – kako gazi vodu s djetetom na leđima i štapom u ruci (Slika 23). Otuda i ime – „Kristonoša“.⁹¹

Uzimajući u obzir geografske odlike prostora na kojem je podignuta crkva na Školjiću, teško je ne zamijetiti prikladnost posvećenosti upravo svetom Kristoforu. Naravno, geografski okoliš nije odlučujući pri posvećenju crkava što primjeri drugih crkava posvećenih Kristoforu jasno pokazuju: u Istri su to sv. Kristofor u polju Bažilika sjeverno od Rovinja i sv. Krištof u Gračišću jugoistočno od Pazina, na Kvarneru sv. Krstoful iznad turističkog naselja Zaglav u Martinšćici na Cresu, kao i današnji lapidarij u gradu Rabu, ali time ovaj primjer još više dolazi do izražaja. Donekle sličan primjer pružaju nam dvije crkve sv. Kristofora, jedna u Staroj Novalji, a druga na istoimenom rtu na istočnom kraju Paških vrata. Upravo se ova posljednja nalazi uz morski tjesnac između prostranog Paškog zaljeva i

⁸⁸ David Hugh FARMER, *The Oxford Dictionary of Saints*, Oxford, 2004.

⁸⁹ Stephen HILL, Matronianus, Comes Isauriae: an Inscription from an Early Byzantine Basilica at Yanikhan, Rough Cilicia, *Anatolian Studies*, Volume 35, London, 1985., 93 – 97; D. Woods, St. Christopher, 186.

⁹⁰ Sarah Victoria BUXTON, *Saint Christopher in medieval Spanish literature*, doktorski rad, Durham, 2006., 3, <http://etheses.dur.ac.uk/2398/>.

⁹¹ Jacobi a VORAGINE, *Legenda aurea. Vulgo historia Lombardica dicta*, Lipsiae, 1850., 430 – 432, posjećeno 19. 3. 2018., <https://archive.org/details/legendaareavulg00jacouoft>; Marijan GRGIĆ, Kristofor, sveti, *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 2000., 383 – 384.

Velebitskog kanala, ali njegove dubine prelaze i 50 m, no sasvim je sigurno kako se i prilikom njezine posvete vodilo računa o uklapanju legende u okoliš. Bez obzira na taj primjer s obližnjeg Paga, odabir svetca kojem je posvećena crkva u Privlačkom gazu s obzirom na srednjovjekovne legende naprosto oduševljava.

Vrijedi spomenuti kako se u srednjovjekovnoj rapskoj komuni, čiji je sv. Kristofor bio zaštitnik, porast štovanja dogodio krajem 12. st. kada je Mihovil Johannis iz Svete Zemlje donio relikviju, glavu svetog Kristofora. Za starije štovanje nema dokaza, pa je moguće kako je riječ o istom valu štovanja, s obzirom na obnovu crkve u Privlaci 1242. godine.⁹²

GEOGRAFSKI OKVIR GAZA

Kroz razmatrana posljednja dva tisućljeća prostor Gaza mijenjao se ljudskim djelovanjem, ali još više prirodnim promjenama među kojima na prvo mjesto treba staviti promjenu razine mora, odnosno tektonske pomake šireg područja.⁹³ To je uvjetovalo bitno različit izgled ovog prostora u različitim razdobljima, što je vidljivo u povijesnim i kartografskim izvorima. Spomeni Vira kao otoka od 11. st., ali u 14. st. i kao otoka i kao poluotoka⁹⁴ svjedoče o postupnosti ovih promjena, pri čemu treba imati na umu prosječnu amplitudu morskih mijena od 29 cm, kao i pješčane sprudove na prostoru Gaza,⁹⁵ gdje se utjecajem vjetra i mora situacija lako mijenja i u smislu povezanosti kopnenih dijelova i u smislu mogućnosti korištenja prolaza za pomorski promet.

Ovakvo stanje zabilježio je još Alberto Fortis koji je na svom proputovanju po sjevernoj Dalmaciji 1771. godine opisao stanje koje je zatekao na prostoru

⁹² Stijepo STJEOVIĆ, Identitet kasnosrednjovjekovnog Raba u svjetlu hagionima, *Europa orientalis*, 32, Salerno, 2013., 145 – 167; Dušan MLACOVIĆ, *Gradani plemići. Pad i uspon rapskoga plemstva*, Zagreb, 2008., 193.

⁹³ Ovdje nećemo ulaziti u detaljno razmatranje promjena razine mora, već upućujemo na: Sanja FAIVRE, Tatjana BAKRAN-PETRICIOLI, Nada HORVATINČIĆ, Andreja SIRONIĆ, Distinct phases of relative sea level changes in the central Adriatic during the last 1500 years – influence of climatic variations, *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, vol. 369, Amsterdam – London, 2013., 163 – 174, <http://dx.doi.org/10.1016/j.palaeo.2012.10.016>, gdje je vidljiva neravnomjerna promjena tijekom posljednjih 1500 godina na prostoru srednje Dalmacije; Maša SURIĆ, Tvrtko KORBAR, Mladen JURAČIĆ, Tectonic constraints on the late Pleistocene-Holocene relative sea-level change along the north-eastern Adriatic coast (Croatia), *Geomorphology*, 220, Amsterdam, 2014., 93 – 103, <http://doi.org/10.1016/j.geomorph.2014.06.001>, gdje se ukazuje i na regionalne razlike; Maša SURIĆ, Rekonstruiranje promjena morske razine na istočnoj obali Jadrana (Hrvatska) – pregled, *Geoadria*, 14/2, Zadar, 2009., 181 – 199.

⁹⁴ D. MAGAŠ, *Vir*, 23.

⁹⁵ M. KOZLIČIĆ, J. FARIČIĆ, Značenje Vira, 259.

Gaza: „Nalijevo od grada Nina, idući uz rub mora, ruševne su zidine starih građevina koje su, po svemu sudeći, u najdavnija vremena ležale na kopnu, a sada su okružene vodom. Na tom mjestu more tvori tjesnac koji se može pregaziti, a za oseke kroza nj jedva mogu proći i najmanji čamci. Susjedno selo, koje Morlaci što u njemu stanuju iskrivljeno zovu *Privlaka* a Zadrani *Brevilacqua*, čini se da vuče ime od gaza što su ga Latini običavali zvati *brevia aquae*. Taj gaz dijeli okolicu Nina od susjednog otoka Vira.”⁹⁶

Ovakva situacija traje do kraja 19. ili početka 20. st. kada se uređuje i produbljuje Gaz pa se tako omogućuje manjim brodovima put iz Zadarskog kanala u Ninski zaljev i obratno bez potrebe za obilaskom cijelog otoka Vira. Iako se produbljivanje najčešće datira u razdoblje 1904. – 1912. godine,⁹⁷ čini se kako su te radnje poduzimane i ranije, svakako prije 1893. godine kada je prokop opisan u Peljaru Jadrana.⁹⁸ Vir je cestovno povezan sa susjednim kopnom gradnjom mosta 1976. godine,⁹⁹ pri čemu je uništen dio antičke arhitekture,¹⁰⁰ a kasnije je tim prostorom prošao i vodovod.

O svim ovim promjena svjedoče i arheološka nalazišta pri čemu se izdvajaju ostatci rimske ceste između Vira i Školjića. Iako arheološka nalazišta nedvojbeno pružaju korisne informacije o promjeni razine mora, najčešće nisu u mogućnosti ponuditi dovoljno precizne podatke zbog stupnja očuvanosti u odnosu na vrijeme kada su bila u funkciji, kao i problema njihove dovoljno precizne datacije. Ostatci vanjskog nasipa solane služili su kako bi se spriječilo prodiranje mora u unutrašnje bazene, ali ostaje pitanje njihove originalne visine.

Mogući izgled prostora, uzimajući u obzir dubinu mora i arheološka nalazišta, već je ponuđen za antički i srednjovjekovni period (Slika 24),¹⁰¹ no ovi prikazi ujedno ilustriraju ograničenja na sadašnjem stupnju istraživanja.

⁹⁶ Alberto FORTIS, *Put po Dalmaciji*, Zagreb, 1984., 15.

⁹⁷ D. MAGAŠ, *Vir*, 27.

⁹⁸ M. KOZLIČIĆ, J. FARIČIĆ, *Značenje Vira*, 272.

⁹⁹ D. MAGAŠ, *Vir*, 27 – 28.

¹⁰⁰ Z. BRUSIĆ, *Privlaka kod Zadra*, 424, T. II a.

¹⁰¹ Nina LONČAR, Jure ŠUČUR, Fran DOMAZETOVIĆ, *Archaeological Sites as an Indicator of Environmental Changes – Examples from Northern Dalmatia, 24th International Karstological School “Classical Karst”, Paleokarst Postojna, Slovenija, 2016.*, poster. Ova je rekonstrukcija izrađena samo na osnovi dubina s karata i arheoloških ostataka pod morem i na obali, što sa sobom nosi određena ograničenja, a potrebno je imati na umu i pjeskovite dijelove morskog dna koje morske struje lako preoblikuju. Kako bi ta hipoteza bila utemeljenija, potrebna su daljnja istraživanja tektonskih pomaka, i to na konkretnom prostoru jer nemaju svi dijelovi istočnojadranske obale jednake pokrete (dizanje/spuštanje). Uz radove iz bilješke 93 u razmatranju regionalnih razlika upućujemo i na: Eric FOUACHE, Sanja FAIVRE, Smiljan GLUŠČEVIĆ, Vladimir KOVAČIĆ, Francis TASSAUX, Jean-Jacques DUFAURE, *Evolution of the Croatian shore line between Poreč and Split over the past 2000 years, Archaeologia Maritima Mediterranea*, 2, Pisa – Roma, 2005., 115 – 134.

Dodatna otežavajuća okolnost pri tome, ali i kod istraživanja ostataka solana na cijelom prostoru između Vira i kopna, jest pjeskovito dno koje prekriva ostatke te se djelovanjem morskih struja u tjesnacu pijesak širi na sve većoj površini.

Ostatci ceste (Slika 25), kao i struktura morskog dna, dobro ocrtavaju nekadašnji spoj Vira i Školjića, ali spoj Školjića s kopnom na prostoru rta Kuline nije moguće tako jednostavno odrediti. Sudeći po kartama Druge (1806. – 1869.) i Treće vojne izmjere (1869. – 1887.), danas vidljivi podvodni greben koji se pruža tim pravcem predstavlja vanjski sjeveroistočni dio tog kopnenog spoja.¹⁰² Ponovno ubiciranje i istraživanje spomenute fortifikacije u moru pred rtom Kulina moglo bi dati nove podatke u tom pravcu.¹⁰³

ZAKLJUČAK

Arheološka istraživanja na rtu Soline 2016. godine nisu iznijela na svjetlo dana brojne pokretne nalaze, ali je u potpunosti istražen objekt koji pokazuje dva dijela izrazito različitih građevnih odlika što sugerira najmanje dvije faze funkcioniranja. S obzirom na nalaze, pokretne i nepokretne, kao i ostatke solane pod morem uz obale rta, mislimo kako je nedvojbeno riječ o skladištu soli.

Povijesni izvori o solanama svjedoče kako se proizvodnja soli sigurno odvijala kroz 14. stoljeće, ali kada je počela, na osnovi dostupnih podataka nije moguće zaključiti. Proizvodnja se vjerojatno nije ugasila odmah s mletačkom zabranom proizvodnje 1423. godine, ali se s obzirom na stalne mletačke napore u suzbijanju krijumčarenja vjerojatno mogla nastaviti samo kratko vrijeme. Nalazi keramike koja se datira od 16. stoljeća nadalje govore kako je moguće da se objekt, odnosno njegov jugozapadni dio, koristio i kasnije. Malen broj nalaza ne omogućava nam definiranje funkcije, no ta brojnost, kao i činjenica kako najveći dio keramike ipak pripada 15. stoljeću, govore kako ni to nije bilo dugog vijeka.

T. Raukar još je 1977. godine napisao kako se o organizaciji solana „malo pisalo u historiografiji i te bi probleme, posebno izgled i tehničku organizaciju solana, trebalo tek istraživati...“¹⁰⁴ Ovaj je rad mali prilog u tom pravcu. Pogrešna ubikacija crkve sv. Kristofora dovela je do arheološkog istraživanja srednjovjekovnog

¹⁰² MAPIRE, The Historical Map Portal, <http://mapire.eu/en/> (posjećeno 20. 4. 2018.).

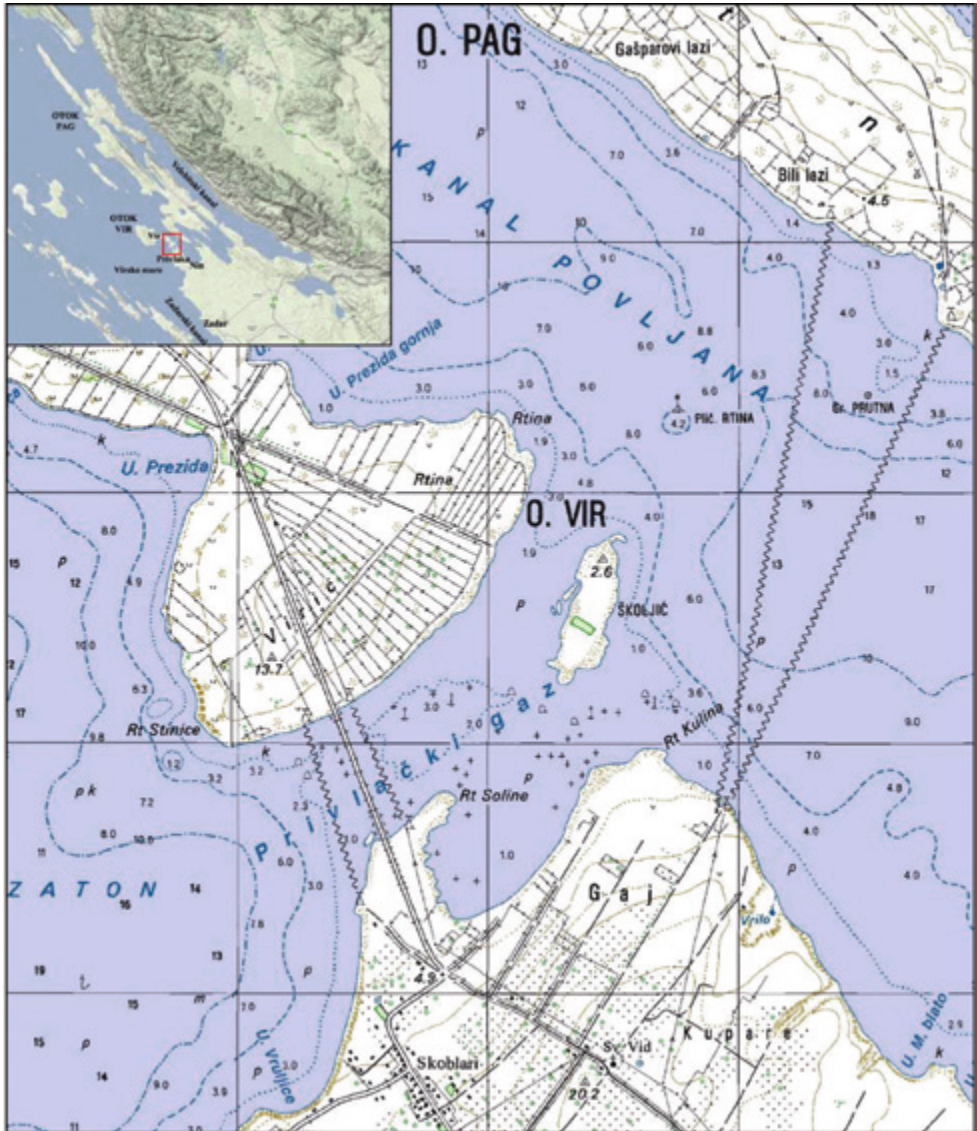
¹⁰³ Z. BRUŠIĆ, Privlaka kod Zadra, 438 – 439.

¹⁰⁴ T. RAUKAR, *Zadar u XV. stoljeću*, 211, bilješka 19.

skladišta soli, prvog takvog istraživanja u Republici Hrvatskoj, a razmatranje tog objekta u njegovu okolišu nužno je zahtijevalo multidisciplinarni pristup arheologije krajolika. Prostor Privlačkog gaza svakako nudi mnoge prilike i za daljnja istraživanja.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Željeli bismo još jednom zahvaliti svima koji su sudjelovali u istraživanju, a posebno Općini Privlaka koja nas je financijski poduprla. Zahvaljujemo Ljubomiru Radiću, Anamariji Kurilić, Mati Radoviću, Lindi Mijić, Nini Lončar i Josipu Faričiću na pomoći s literaturom i izvorima te Karli Gusar na pomoći u obradi pokretnih nalaza.

SLIKA 1. Prostor istraživanja (dio topografske karte 1:25000, listovi: 469-1-3, 469-1-4)

SLIKA 2. Rt Soline, stanje prije početka istraživanja 2016. godine (foto: J. Šučur)

SLIKA 3. Jugozapadni dio objekta, pretpostavljena crkva, prije početka istraživanja s naznačenim vidljivim zidovima (foto: J. Šučur)

SLIKA 4. Objekt po završetku istraživanja (foto: J. Šučur)

SLIKA 5. Sjeverozapadno lice jugozapadnog dijela zida (foto: J. Šučur)

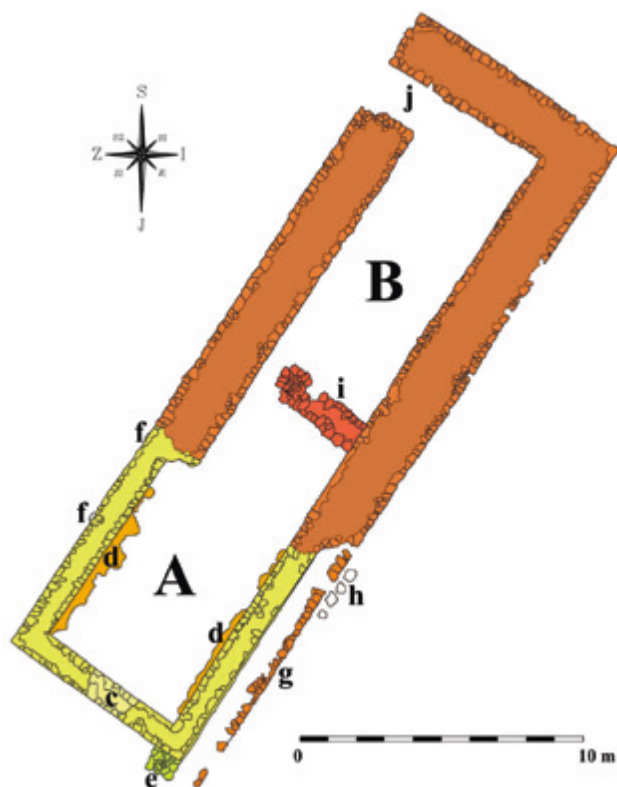
SLIKA 6. Istočni dio pročelja objekta s vidljivim pokosom (foto: J. Šučur)

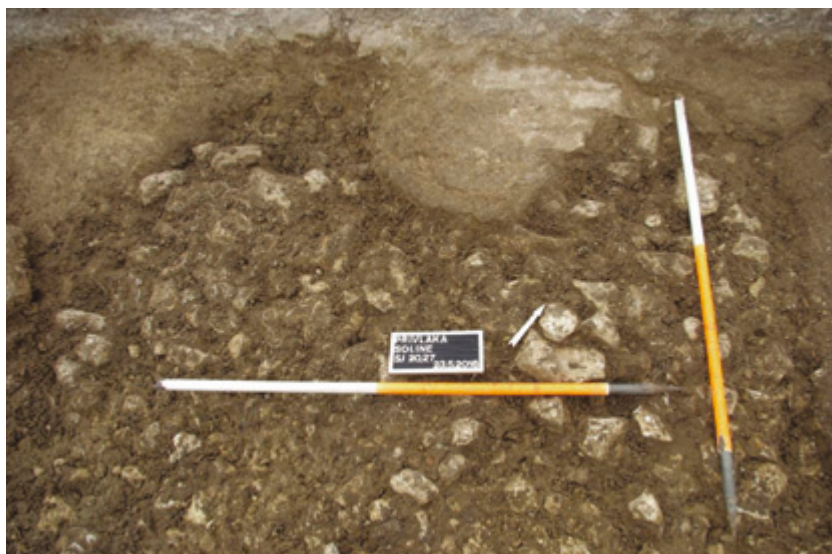
SLIKA 7. Produženje jugoistočnog zida u razini temelja (foto: J. Šučur)

SLIKA 8. Očuvana žbuka na licu suhozidnog sjeveroistočnog dijela objekta (foto: J. Šučur)

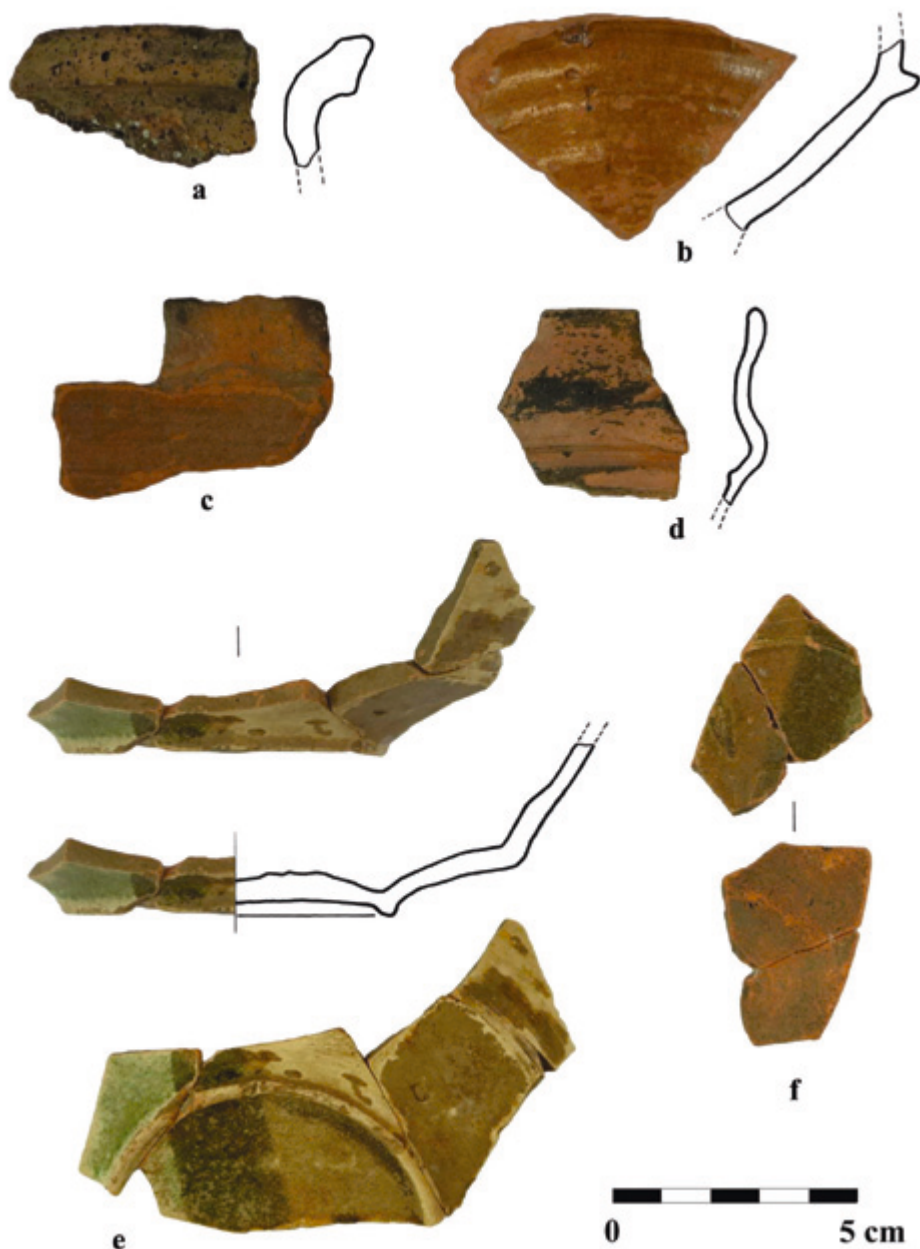
SLIKA 9. Tlocrt objekta po završetku istraživanja, A – jugozapadni dio građen žbukom, B – sjeveroistočni suhozidni dio, c – vrata, d – ostaci podnice, e – produžetak jugoistočnog zida u razini temelja, f – žbuka i kamen uz sjeverozapadni zid, g – suhozidni dio na razini temelja jugozapadnog dijela, h – veći kamen, i – pregradni zid, j – vrata na sjeverozapadu (izrada: J. Šučur)

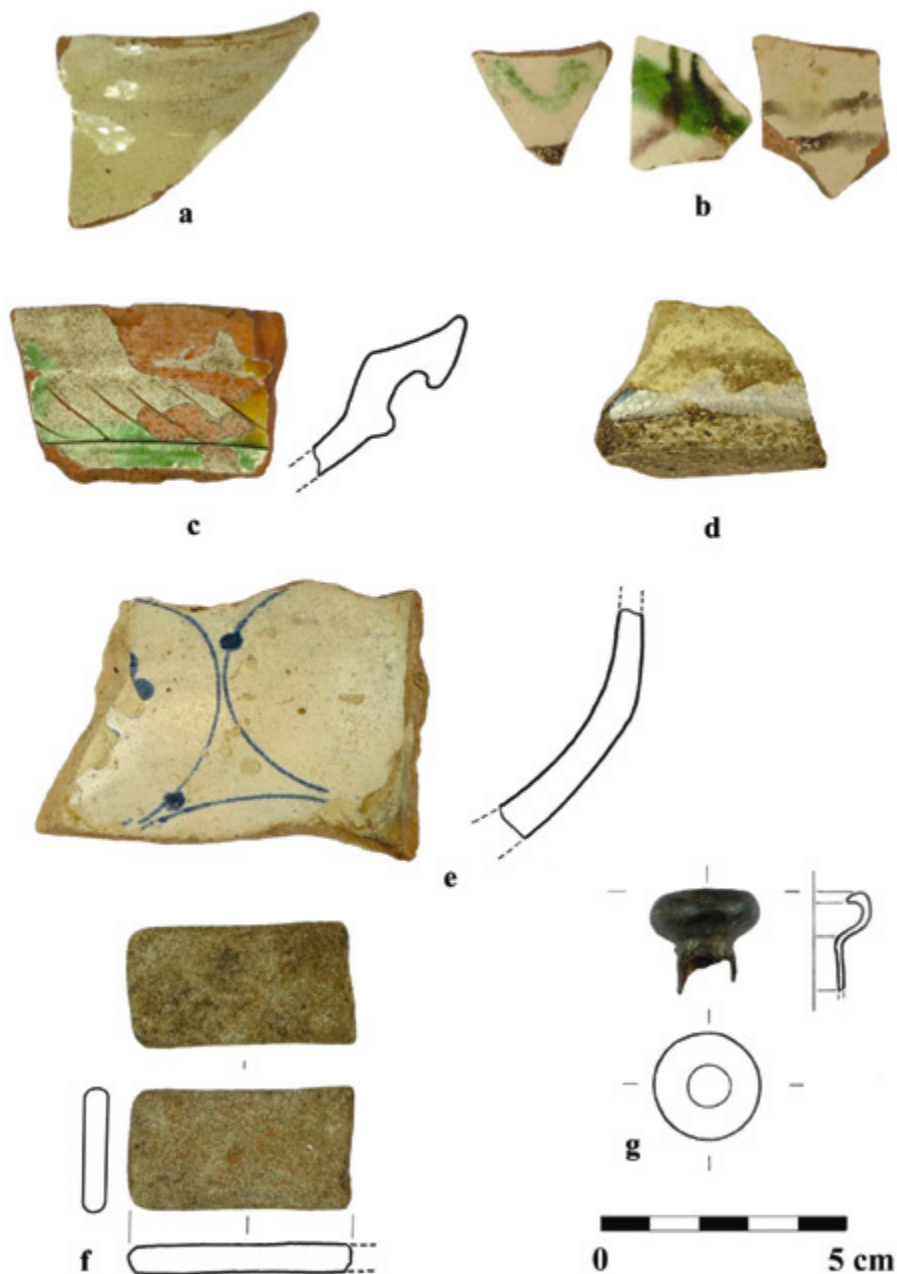
SLIKA 10. Očuvani dijelovi podnice i sloja naboja (foto: J. Šučur)

SLIKA 11. Pregradni suhozid u sjeveroistočnom dijelu objekta (foto: J. Šučur)

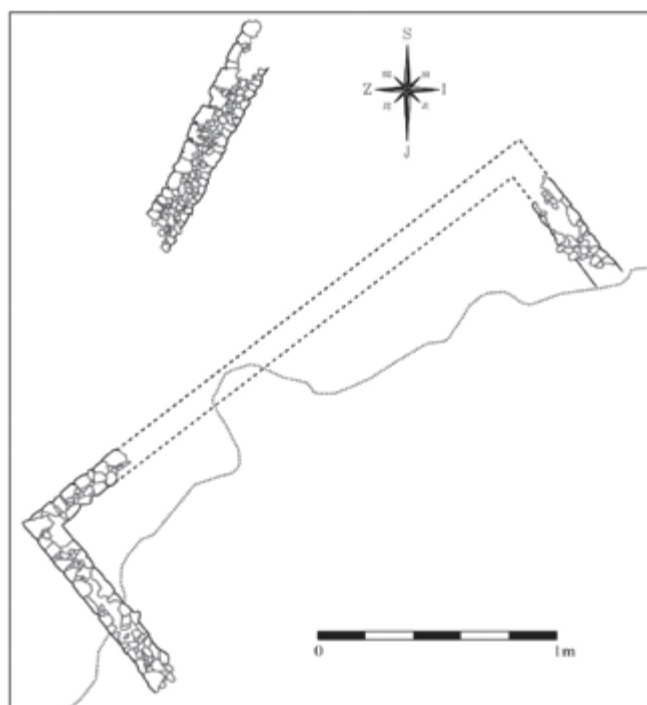
SLIKA 12. Ulomci grube kuhinjske keramike (a) i *invetriate* (b-f) (foto: J. Šučur, crtež: Zoran Bakić)

SLIKA 13. Ulomci engobirane keramike (a-c), majolike (d, e), kamenog brusa (f) i staklene boce (g) (foto: J. Šučur, crtež: Zoran Bakić)

SLIKA 14. Ostaci solane oko rta Soline, A – vanjski nasip, B – otvor u vanjskom nasipu, C – unutrašnje pregrade – solila, D – plići dijelovi mora gdje se nasipi i pregrade nisu očuvali, E – lošije očuvani dijelovi nasipa na vanjskom dijelu rta, F – zavojiti zid, moguća obala, G – rimski gospodarski sklop, H – ovalni bazen, I – uzdignuća na vrhu rta, J – istraženi objekt (izrada: J. Šučur)

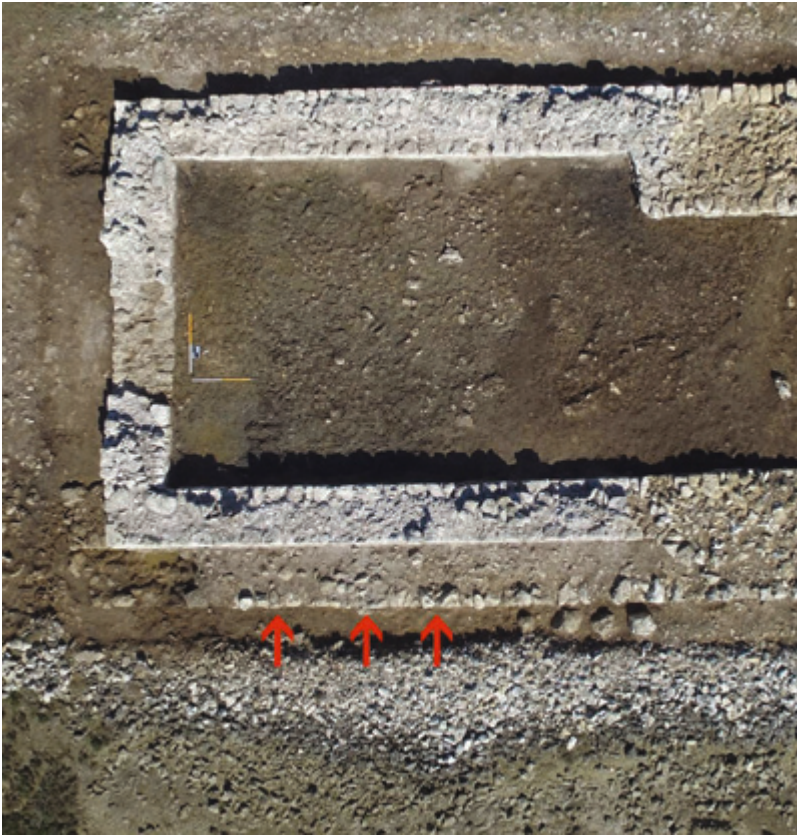
SLIKA 15. Ostaci rimskog gospodarskog sklopa na sjeverozapadnoj obali rta Soline (izrada: J. Šučur)

SLIKA 16. Sjeverni rt Školjića, A – ostatci crkve (?), B – vidljiviji objekt, vjerojatno fortifikacijskog karaktera (foto: J. Šučur)

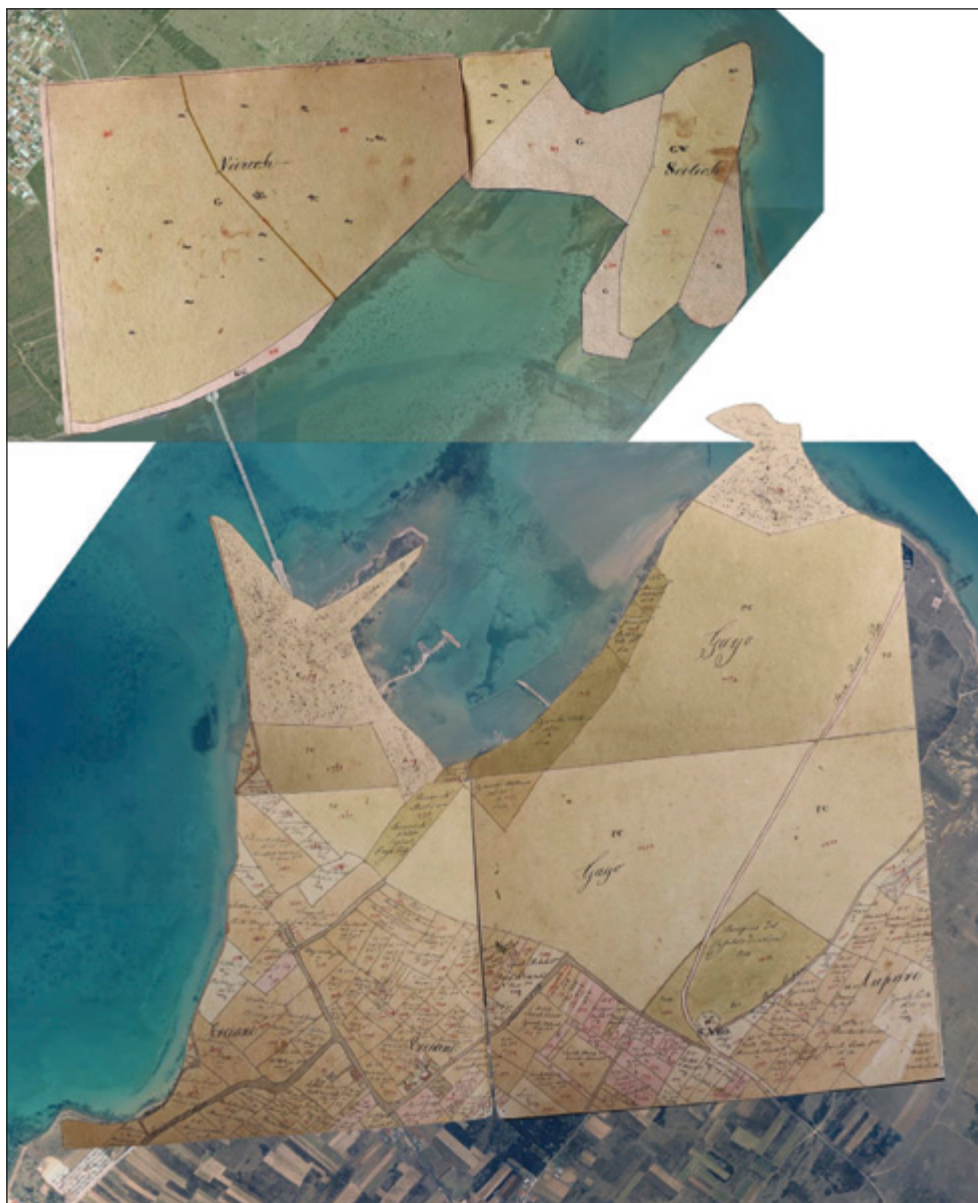
SLIKA 17. Vidljivi ostatci crkve sv. Kristofora (?) (foto: J. Šučur)

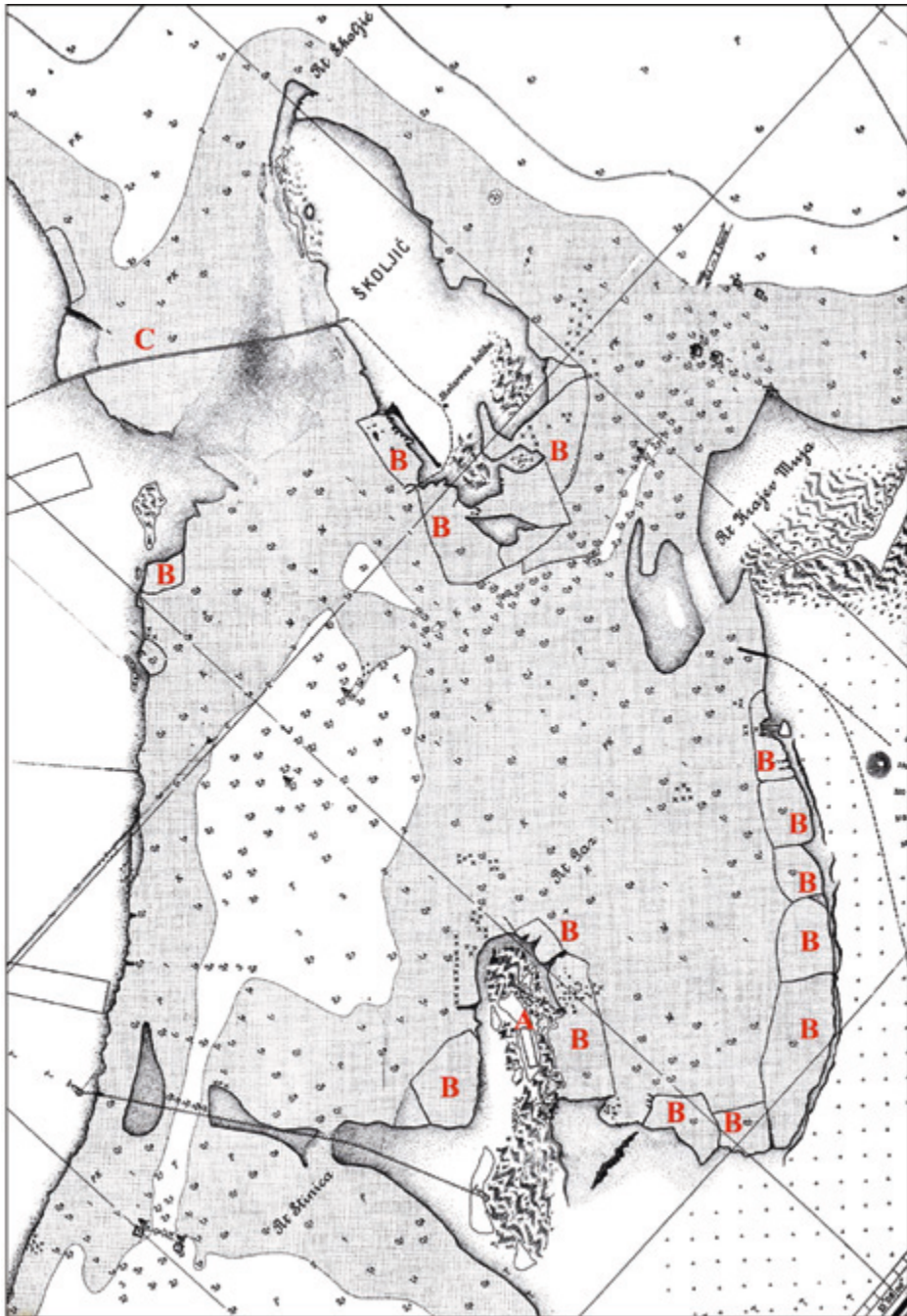
SLIKA 18. Jugozapadni dio objekta s naznačenim ostacima 1. faze (foto: J. Šučur)

SLIKA 19. Velika Solina u Zablacu kod Šibenika s ostacima bazena (foto: J. Šučur)

SLIKA 20. Dio listova franciskanskog katastra Privlake i Vira uklopljeni na suvremeni ortofoto snimak (HR-DAZD-382, Uprava katastarskih izmjera, br. 291 Pontadura [Vir], br. 399 Brevilacqua [Privlaka])

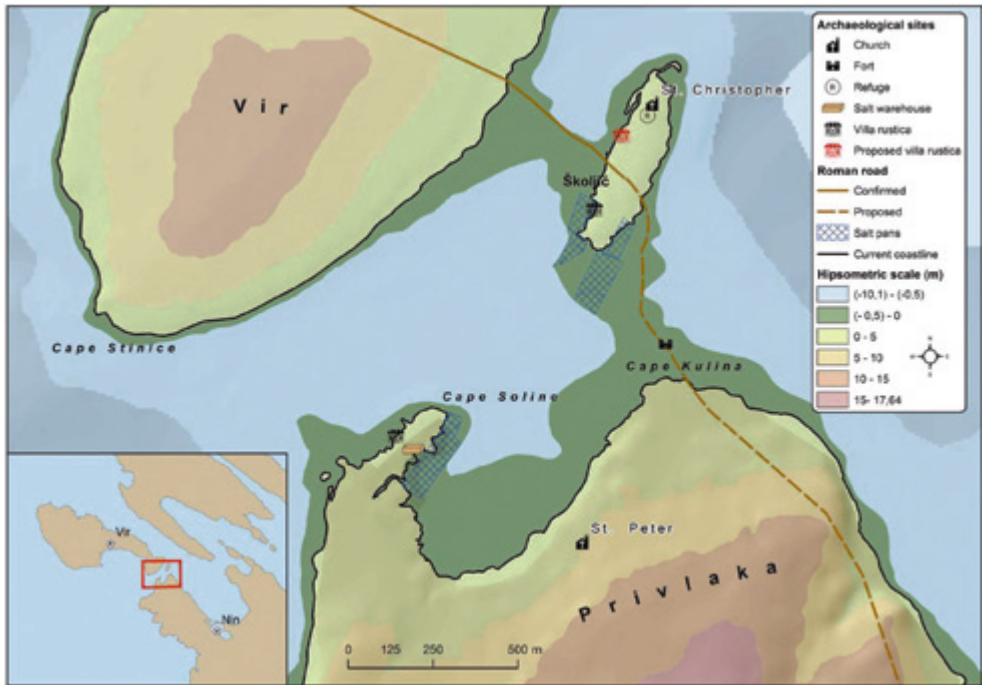
SLIKA 21. Karta Gazi, krupnog mjerila, najvjerojatnije bilježi stanje nakon Drugog svjetskog rata, A – istraženi objekt, B – naznačeni bazeni solane, C – cesta koja spaja Vir i Školjić

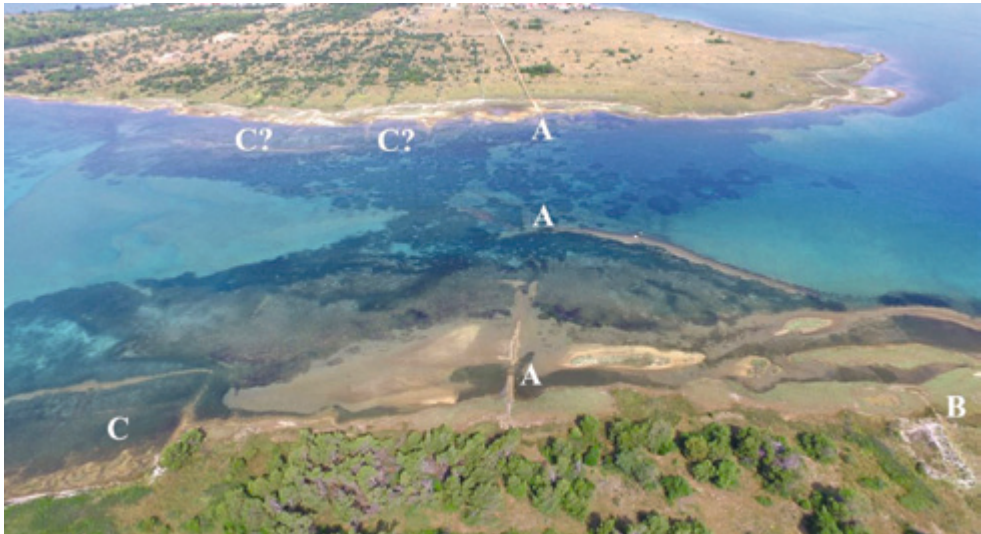
SLIKA 22. Detalj karte s prikazom Gaza i naznačenom crkvom sv. Petra (HR-DAZD, 383.1.2.7: Geografske i topografske karte, stara signatura br. 4)

SLIKA 23. Prikaz sv. Kristofora iz sredine 14. stoljeća (Digital Scriptorium, San Marino, The Huntington Library, HM 1125, f. 17, posjećeno 19. 3. 2018., http://dpg.lib.berkeley.edu/webdb/dsheh/heh_brf?CallNumber=HM+1125)

SLIKA 24. Mogući izgled prostora Gaza u srednjem vijeku (N. LONČAR, J. ŠUČUR, F. DOMAZETOVIĆ, Archaeological Sites as an Indicator of Enviromental Changes)

SLIKA 25. Prostor između Vira i Školjčića, A – ostaci ceste, B – mogući fortifikacijski objekt, C – ostaci solana (izrada: Jure Šučur)

Jure ŠUĆUR
Mate MUSTAĆ

EXCAVATIONS AT THE CAPE OF SOLINE IN PRIVLAKA NEAR ZADAR

SUMMARY

In the northwest of Zadar, on the northwestern coast of Privilaka, there is the Cape Soline, where, along with other traces of human activity, a large elongated built object can be found. Since 1973, it has been thought that the southwestern part of this building is the church of St. Christopher. There is a mention of this church in medieval documents, but in the modern era, it was not known where it was located. In 2016, the Department of Archeology of the University of Zadar carried out archaeological excavations of the object. The finds revealed that it was a salt-magazine for a medieval salt-pan, parts of which are under the sea off the coast of Cape Soline. The excavations unearthed a rectangular object of the external dimensions 26.5 x 8.5 m. Also, at least two phases in the functioning of the object are noticeable since the two parts of the object show markedly different construction characteristics. Few movable finds that can be linked to the operation of the salt-pan date from the 14th to 16th century, and mostly belong to the 15th century.

On studying the historical sources and the entire area of the Privilaka ford, the shallow space between the island of Vir and the land, the Islet Školjić proved to be the most probable location of the church of St. Christopher. The assumption was confirmed by a survey, which revealed a rectangular object in the north of the isle having an apse of identical shape in its east. The Islet is a vital part of the land connection between Vir and the mainland, which functioned in various ways because sea-level changes significantly changed the landscape. To outline these changes, a multidisciplinary approach to landscape archaeology was necessary. The studying of the written and cartographic sources, toponymy and geography made it possible to supplement the results of the archaeological research and showed the Privilaka Gaz as an ideal space for such studies.

Keywords: Privilaka, Gaz, Cape Soline, Church of St. Christopher, medieval salt-pans, salt-magazine.

